

Agenda – Culture, Welsh Language and Communications Committee

---

Meeting Venue:	For further information contact:
Committee Room 2 – Senedd	Steve George
Meeting date: 24 October 2018	Committee Clerk
Meeting time: 09.30	0300 200 6565
	SeneddCWLC@assembly.wales

- 1 Introductions, apologies, substitutions and declarations of interest**

- 2 Supporting and promoting the Welsh Language: An inquiry into the legislative, policy and wider context: Evidence session 4**
(09:30 – 11:00) (Pages 1 – 95)
Heini Gruffydd, Chair, Dyfodol i'r Iaith
Osian Rhys, Chair, Cymdeithas yr Iaith
Bethan Williams, Rights Group, Cymdeithas yr Iaith
Professor Diarmait Mac Giolla Christ, School of Welsh, Cardiff University

- 3 Paper(s) to note**
  - 3.1 Funding for and access to music education: Letter from the Royal Welsh College of Music and Drama**
(Pages 96 – 97)
  - 3.2 Funding for and access to music education: Letter to the Chair from the Welsh Local Government Association**
(Pages 98 – 99)
  - 3.3 Funding for and access to music education: Letter to the Chair from the Cabinet Secretary for Education**
(Pages 100 – 101)

- 3.4 Short inquiry into ‘Building an S4C for the future: An independent review by Euryng Ogwen Williams’: Further information from S4C**
(Pages 102 – 107)
- 3.5 Short inquiry into the implications of Brexit on areas within the Committee's remit: Response from National Library Wales**
(Pages 108 – 112)
- 4 Motion under Standing Order 17.42.6 to resolve to exclude the public from the meeting for the following business:**
- 5 Private debrief**
(11:00 – 11:15)

Agenda Item 2

Document is Restricted

Mae Dyfodol i'r iaith yn fudiad amhleidiol sy'n gweithredu er lles yr iaith Gymraeg. Nod y mudiad yw dylanwadu drwy ddulliau cyfansoddiadol ar sylwedd a chynnwys polisiau cyhoeddus a deddfwriaeth er mwyn hybu twf a ffyniant y Gymraeg ym mhob maes polisi. Bydd yn gweithredu er budd Cymru a'i phobl, gan ennill cefnogaeth a pharch i'r iaith a sicrhau bod y Gymraeg yn fater byw ar yr agenda gwleidyddol.

Mae Dyfodol i'r iaith yn croesawu'r gwahoddiad hwn gan Bwyllgor Diwylliant, y Gymraeg a Chyfathrebu i gyflwyno sylwadau ar gefnogi a hybu'r Gymraeg fel rhan o'r ymchwiliad i'r cyd-destun deddfwriaethol, polisi ac ehangach.

Yn unol â chwmpas yr ymgynhoriad, byddwn yn canolbwyntio ar y tri maes a bennwyd gan y Pwyllgor:

- 1. Gwaith craffu ar ôl deddfu ar Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011 – asesu llwyddiannau a chyfyngiadau canfyddedig y deddfwriaeth, ac effaith ac effeithiolrwydd safonau'r Gymraeg wrth wella gwasanaethau drwy gyfrwng y Gymraeg a gwella mynediad atynt.**

Mae Dyfodol i'r iaith wedi bod o'r farn ers rhai blynyddoedd bod pwyslais Mesur y Gymraeg yn rhy gul eu cwmpas. Yn naturiol, byddwn yn cytuno'n llwyr ag egwyddorion y Mesur, sef sefydlu statws y Gymraeg a gwarchod yr hawliau i'w defnyddio. Ond wrth i'r Comisiynydd Iaith ganolbwyntio ar statws a hawliau, ni roddwyd sylw digonol i hyrwyddo'r Gymraeg fel cyfrwng naturiol cymunedol. Bu'n resyn nodi na fu'r amcan allweddol o hybu'r Gymraeg a chynyddu ei defnydd yn ddigon o flaenoriaeth o fewn cwmpas y Mesur iaith.

Creodd hyn sefyllfa amwys ynglŷn â'r cyfrifoldebau dros annog defnydd y Gymraeg mewn sefyllfaoedd anffurfiol ; ar yr aelwyd, yn gymdeithasol, ac yn y sector breifat. Byddwn yn dadlau mai anelu at dwf yr iaith yn y meysydd hyn sy'n bwysig. Mae'n addas wrth gwrs gwarchod hawliau'r sawl sydd eisoes yn ddigon yn hyderus i fynnu ar eu hawliau ieithyddol mewn sefyllfaoedd cyfyngedig, ond rhaid cofio mai rhan gymharol fychan o'r gwaith y mae angen ei wneud i adfywio'r Gymraeg yw hyn. Os am sicrhau ffyniant, rhaid sicrhau cyfleoedd cynhwysol a chynhwysfawr i

ddysgu'r iaith a'i hymarfer mewn amryfal sefyllfaoedd ymarferol a difyr. Daw'n fwyfwy amlwg bod angen rhoi sylw penodol i'r defnydd o'r Gymraeg ar lefel leol, ar lawr gwlad.

Yr un mor bwysig yw cefnogi ac annog defnyddio'r Gymraeg yn y gweithle a chreu gweithleoedd Cymraeg. Byddai hynny, wrth gwrs hefyd yn hwyluso cydymffurfiad â safonau'r Gymraeg. Er i'r safonau gyffwrdd ar hyn, bu'r pwyslais ar gynhyrchu deunyddiau cyfrwng Cymraeg, neu sicrhau pwynt cyswllt i'r sawl a ddymunai ei defnyddio. Tra bod hyn hefyd yn addas, mae angen rhaglen gyflawn a thargedau pendant i hyrwyddo'r Gymraeg, i gynnig cefnogaeth a hyfforddiant, ac i greu amodau gwaith fydd yn gwneud y Gymraeg yn iaith a gaiff ei defnyddio mewn sefydliadau cyhoeddus a phreifat. Tra bod gwaith cadarnhaol wedi'i wneud i gael manau masnach i ddefnyddio'r Gymraeg yn weledol, mae angen ategu hyn gydag ymrwymiad cadarn i ddefnyddio'r Gymraeg ar lafar. Bydd hyn yn cynnwys canllawiau i ddathlu a gwerthfawrogi'r Gymraeg, a chefnogi staff i'w dysgu a'i defnyddio. Heb hyn, ni ellir disgwyl lawer o newid i ddiwylliant craidd y sefydliad neu'r busnes.

O ran y canlyniadau a gafwyd yn sgil y Mesur, mae modd dadlau mai'r peth pwysicaf a gafwyd oedd camau i greu tirwedd ieithyddol Gymraeg, gyda chyrff cyhoeddus yn defnyddio'r Gymraeg o leiaf mor amlwg â'r Saesneg ar arwyddion gweladwy, gan gynnig hefyd wasanaeth Cymraeg i'r rhai sy'n ei ddymuno. Tra bod hyn yn ddymunol o ran codi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r iaith, mae'n glir nad yw hyn wedi esgor eto ar gael y cyhoedd i ddefnyddio gwasanaethau Cymraeg ar lefel sy'n adlewyrchu canrannau'r siaradwyr Cymraeg. Mae angen holi, felly, pa feysydd yw'r pwysicaf i'w datblygu i sicrhau amodau fydd yn hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg ymysg ei siaradwyr. Efallai y gwelir nad defnydd o'r iaith mewn perthynas â chyrff cyhoeddus fydd y rhain, ond defnyddio'r Gymraeg mewn sefydliadau cymunedol, gan gynnwys siopau, caffis, tafarndai, canolfannau cymdeithasol, clybiau chwaraeon, h.y. y we o sefydliadau sy'n cynnal bywyd cymunedau. Tra bod angen hefyd hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg ar gyfryngau electronig a chyfryngau torfol, efallai y canfyddir mai rhai o gartrefi Cymraeg fydd prif ddefnyddwyr y rhain. Bydd angen pwyslais o'r newydd, felly, ar gefnogi a chreu cartrefi lle mae'r Gymraeg yn iaith arferol neu'n brif iaith.

Ers derbyn y Mesur, diddymwyd nifer o gynlluniau blaengar a anelwyd, er enghraifft, at hyrwyddo'r Gymraeg o fewn y teulu, a chyda hynny collwyd yn ogystal beth o'r pwyslais hanfodol ar godi ymwybyddiaeth o werth yr iaith a'i

phwysigrwydd mewn cyd-destun cymdeithasol, diwylliannol ac addysgol. Mae creu ymwybyddiaeth gadarnhaol o'r Gymraeg, a chefnogaeth i'w defnyddio yn y cartref, yn esgor ar ewyllys da tuag ati, ac at awydd poblogaidd i'w gweld yn ffynnu a chyfrannu at ei ffyniant; heb hynny, ni fydd lawer o obaith am dwf cynaliadwy dros y cyfnod allweddol hwn.

Byddwn yn hapus iawn i gydnabod llwyddiant safonau'r Gymraeg o safbwynt gosod gofynion ar y cyrff sy'n ddarostyngedig iddynt. Credwn fodd bynnag, bod y fframwaith presennol, a'r broses gwyno yn enwedig, yn llawer rhy araf a chlogyrnaidd. O dderbyn mai nifer fechan o bobl sydd â'r hyder i ddod â chwyn ger bron sefydliad beth bynnag, profodd y broses yn siomedig o safbwynt cyflawni'r hyn a ddymunir, sef datrysiad buan i unrhyw ddiffygion gwasanaeth.

O safbwynt datblygu safonau'r Gymraeg at y dyfodol, byddwn yn galw am ystwytho'r drefn gwyno, ac am roi blaenoriaeth i wasanaethau wyneb i wyneb dros gynhyrchu dogfennaeth Gymraeg (yn enwedig y math o ddogfennaeth nad anelir at y cyhoedd). Y cyswllt personol sydd â'r budd a'r potensial mwyaf o safbwynt gofal cwsmer a newid diwylliant sefydliadau.

I gael y gorau o'r drefn safonau, rhaid ei hymestyn, a hynny cyn gynted â phosib, i'r sector preifat. Mae cyswllt y cyhoedd gyda'r sector hwn yn sylweddol, ac mae'n rhaid ei ddatblygu os am sicrhau presenoldeb amlwg i'r Gymraeg ym mhrofiadau pobl o ddydd i ddydd.

Er ein bod yn hyderus bod lle pwysig i safonau'r Gymraeg, a bod modd eu haddasu i weithredu'n fwy effeithiol, ni all y safonau, na phwyslais Mesur y Gymraeg ar hawliau a statws ddiwallu holl anghenion y Gymraeg na'i grymuso i orchfygu holl heriadau'r dyfodol. I gyflawni hyn, rhaid wrth weledigaeth fwy uchelgeisiol; ymateb strategol gydlynus sy'n cydnabod yr holl ofynion, a hwyluso cydweithio agos rhwng holl adrannau'r Llywodraeth a'r holl gyrff a sectorau perthnasol.

Byddwn yn croesawu gweledigaeth Strategaeth y Gymraeg ac argymhellion Bil newydd y Gymraeg fel cam cadarn i'r cyfeiriad iawn. Ond, byddwn yn ychwanegu rhybudd taer at ein croeso, yn enwedig gan fod amserlen y gwaith eisoes wedi llithro. Mewn cyfnod o drawsnewid, ni allwn fforddio golli tir, nac esgeuluso unrhyw ran o'r gwaith ymarferol. Rhaid felly i unrhyw drefniadau interim cyn sefydlu'r Comisiwn newydd fod yn rhai gwydn a grymus. Bydd rhaid gweithredu'n unol â rhaglen fanwl fydd yn gosod sylfaen gadarn i'r corff newydd. Heb

ymrwymiad disymwth a heb ymorol am bob manylyn o'r cychwyn cyntaf, mae'n beryg i ni golli cyfle euraidd i adfer y Gymraeg ac adeiladu ar enillion y gorffennol.

Nid yw Mesur 2011 wedi mynd i'r afael â'r angen dirfawr am gynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg. Er y gellir dadlau mai mater i Adran Addysg y Llywodraeth yw hyn, mae elfennau o hyn yn perthyn i Adran Gymraeg y Llywodraeth, gan gynnwys cefnogaeth i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol a'r Ganolfan Genedlaethol Dysgu Cymraeg. Mae angen i gynlluniau'r dyfodol gydlyn ymdrechion i'r cyfeiriad hwn.

Ni chredwn y gall cynlluniau'r Mesur presennol, nac unrhyw gynlluniau a ddaw yn sgil y Bil newydd, greu'r newid mawr yn niferoedd siaradwyr na'r defnydd o'r Gymraeg heb fuddsoddiad cyfalaf sylweddol. Bydd angen mesur y symiau sydd eu hangen i gynnig hyfforddiant ieithyddol i athrawon a thiwtoriaid, ac i gynnig cefnogaeth i rieni ddysgu'r iaith. Byddai'n dda i'r Llywodraeth sefydlu gweithgor i fesur yr anghenion cyllidol a all fod yn rhai degau o filiynau o bunnoedd. Heb fuddsoddiad o'r fath, mae modd tybio y bydd unrhyw strategaeth yn syrthio'n fyr iawn o'n dyheadau.

2. Asesu a yw'r fframwaith deddfwriaethol yn cefnogi'r gwaith o hyrwyddo'r Gymraeg a'r defnydd ohoni ynteu'n cyfyngu ar y gwaith hwn.

Fel y nodwyd uchod, credwn fod fframwaith deddfwriaethol Mesur y Gymraeg yn rhy gul, er bod cymal allweddol yn nodi y gall y Comisiynydd Iaith wneud unrhyw beth i hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg, a bod hyn wedi arwain at gyfyngu ar gynlluniau blaengar i hyrwyddo'r Gymraeg; credwn fod angen ymateb mwy creadigol ac ar raddfa llawer ehangach.

Wrth ddatgan fod hyrwyddo'r Gymraeg yn fater aml haenog, ac os am ei hyrwyddo ar draws yr amryfal feysydd allweddol, yna bydd angen sicrhau ymrwymiad a chyfraniad holl Adrannau'r Llywodraeth. Gyda Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn cydnabod y Gymraeg ymysg ei nodau llorweddol, cadarnhawyd eisoes bod y Gymraeg yn destun sy'n haeddu ystyriaeth drawsadrannol lawn.

Yn yr un modd, bydd angen cydlynu'r holl ymdrechion i hyrwyddo'r iaith sy'n disgyn tu hwnt i reolaeth uniongyrchol y Llywodraeth. Byddai hynny'n cynnwys ymchwil ac arbenigedd academaidd ym maes cynllunio iaith, gwaith cyrff megis y Ganolfan Cymraeg i Oedolion a'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, yn ogystal â'r holl gynlluniau cymunedol, megis Canolfannau Cymraeg a'r Mentrau Iaith. Mae'r cynlluniau a'r cyfrifoldebau'n eang, gyda chyfoeth o arbenigedd ac ymarfer da i

ffurfio sylfaen gadarn i'r gwaith datblygu. Yn yr un modd, rhaid cydnabod cyfraniad yr awdurdodau lleol (a'r awdurdodau addysg yn enwedig). Fel y gwelwyd yn ddiweddar o'r adolygiad o Gynlluniau'r Gymraeg Mewn Addysg, bydd angen cydweithio llawer agosach a fwy cynhaliol rhwng y Llywodraeth a llywodraeth leol. Y math o waith a'r math o strwythur partneriaeth na cyffyrddir gan safonau'r Gymraeg.

Mae'n resyn i ni na roddir ddigon o ystyriaeth i anghenion y Gymraeg mewn meysydd sy'n hanfodol i'w dyfodol. Gallwn grybwyll yn y cyd-destun hwn y gyfundrefn gynllunio, a pholisïau i ddatblygu'r economi. Gydag ansicrwydd ynglŷn ag oblygiadau Bregsit, mae hwn yn faes sydd angen sylw brys a chynllunio hirben.

Mewn sefyllfa mor gymhleth, rhaid mynnu ar Gomisiwn newydd sy'n ddigon grymus a digon eang i gydlynu'r holl ymdrechion, gwneud y gorau o arbenigedd, a sbarduno ymrwymiad a gweithgaredd. Ategwn drachefn y rheidrwydd i'r gwaith paratoadol gychwyn ar fyrder, yn hytrach nag aros tan sefydlu'r Comisiwn; yng nghyd-destun y gofynion, byddai unrhyw oedi'n drychineb.

3. Persbectif rhyngwladol – casglu tystiolaeth ar ddeddfwriaeth i warchod a hyrwyddo gwaith cynllunio ieithyddol yng nghyd-destun iethoedd lleiafrifol mewn gwledydd eraill.

Ceir modelau gwerthfawr o sawl gwlad arall ar warchod a hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol. Teg byddai dweud yn ogystal bod cyfoeth o arbenigedd ar gael yn y Gymru gyfoes, o safbwynt ymchwil, dadansoddi data a chynllunio ieithyddol, yn ogystal â phrofiad ymarferol o beth sy'n gweithio ar lawr gwlad. Nodwyd eisoes pwysigrwydd gwneud o gorau o'r holl wybodaeth drwy gydlynu a chydweithio.

Mae'n werth cofio'n ogystal bod gan bob gwlad ddemograffeg, anghenion ac amgylchiadau gwahanol; yn wir, fel yn achos Cymru, ceir amrywiaeth eang o fewn un wlad. Mae'n bwysig cadw hyn mewn cof, ac osgoi'r gred bod modd glynu at un datrysiad.

Wedi dweud hynny, credwn fod llwyddiant Gwlad y Basgiaid yn amlygu rhai egwyddorion sylfaenol a hanfodol. Yno cododd canran siaradwyr yr iaith Fasseg o 24% yn 1991 i 30% yn 2006, gydag 18% ychwanegol yn siaradwyr goddefol. Yn yr holl wlad cododd nifer y siaradwyr (rhaid dros 16) o 665,800 yn 2006 i 714,136 yn 2011.

Yr hyn oedd yn allweddol i'r cynnydd hwn oedd yr ymrwymiad i, a'r pwyslais ar ddysgu'r iaith. Roedd y cynllun hwn yn ymestyn o hyfforddiant ar draul y wlad i swyddogion y Llywodraeth a gweision sifil a rhaglen i Fasgeiddio llywodraeth leol, i fuddsoddi'n helaeth mewn gwersi Basgeg i oedolion.

Ym myd addysg, y flaenoriaeth oedd dysgu'r Fasgeg i athrawon er mwyn gosod sylfaen gadarn ar gyfer trawsnewid gallu'r system i drosglwyddo'r iaith i ddisgyblion.

Dengys achos Gwlad y Basgiaid bwysigrwydd cynllunio ar gyfer twf iaith; dechrau gyda'r sylfaen orau ar gyfer cynnydd, ac ymrwymo a buddsoddi ar gyfer yr hirdymor. Wedi pwysleisio eisoes y pwysigrwydd o ddechrau'r gwaith cyn gynted â phosib, byddwn yn disgwyl bod gwaith ar gasglu, gwyntyllu ac addasu modelau posib yn digwydd ar hyn o bryd.

Mae modd troi at wledydd eraill hefyd i weld effaith deddfwriaeth ar y defnydd o iaith. Mae yng Nghanada a Quebec ddeddfau y mae angen i ni eu hystyried, yn enwedig yng nghyd-destun defnyddio'r iaith yn y sector preifat. Mae canllawiau penodol ar gyfer defnyddio'r Ffrangeg yn unig neu'n bennaf yn y sector preifat yn Quebec, ac mae modd i ni ddysgu gwersi o hyn.

Mae yn rhai o wledydd Ewrop lywodraethau rhanbarthol sy'n gweithredu polisïau ieithyddol y byddai'n werth i ni eu hystyried. Mae cantonau'r Swistir yn cynnig enghraifft o gynnig gwasanaethau mewn amrywiaeth o ieithoedd. Yn Süd-Tirol, yn yr Eidal, mae canllawiau penodol ar gyfer darparu canrannau o swyddogion cyhoeddus yn ôl iaith y boblogaeth. Gallai hyn olygu, e.e., bod angen i ganrannau penodol o weithwyr cyhoeddus yn siroedd Cymru allu defnyddio'r Gymraeg, o leiaf yn cyfateb i ganran siarad y siroedd hynny.

Byddai'n werth troi at Estonia, Latfia a Lithwania i weld enghreifftiau o wledydd yn mynd i'r afael ag adfywio eu hieithoedd eu hunain, a hynny wedi cyfnod o gael Rwsieg yn brif iaith.

Mae datblygiadau creadigol ar waith mewn sawl gwlad arall yn Ewrop, ac mae enghreifftiau hefyd o wledydd yn llai llwyddiannus na ninnau yng Nghymru. Rhagwelwn fod modd elwa ar y profiadau hyn, a gall hyn fod yn dasg i'w chwblhau gan y Comisiwn arfaethedig. Mae buddsoddiad cyfalaf yn allweddol yn yr enghreifftiau mwyaf llwyddiannus, yn ogystal â darpariaeth trwy ddeddf.

Yn gefndir i hyn, mewn sawl rhan o Gymru, mae angen mynd i'r afael â newidiadau demograffig, boed yn symud o un rhan o'r wlad i'r llall neu'n allfudo a mewnfudo. Er bod hyn yn ymwneud â'r economi, gall hefyd fod yn destun deddfwriaeth, gyda golwg ar gynlluniau tai, ac wrth greu amodau ar gyfer cynnig yr iaith i fewnfudwyr, fel y gwneir yn Lloegr.

Gwers sy'n codi o hyn yw'r angen am gydweithrediad a dealltwriaeth rhwng gwahanol haenau o lywodraeth a'r sawl sy'n darparu gwasanaethau. Unwaith eto, bydd angen sefydlu'r cysylltiadau hyn yn ddiymdroi, os ydym am weld Comisiwn a strwythur effeithiol.

Document is Restricted

Cefnogi a hybu'r Gymraeg: Ymchwiliad i'r cyd-destun deddfwriaethol, polisi ac ehangach

Ymateb Cymdeithas yr Iaith i'r Pwyllgor Diwylliant

1. Cyflwyniad

1.1. Mae Cymdeithas yr Iaith Gymraeg yn fudiad sy'n ymgyrchu'n ddi-drais dros y Gymraeg a holl gymunedau Cymru ers dros hanner canrif.

1.2. Cyn cyhoeddi papur gwyn y Llywodraeth, ym mis Gorffennaf 2016, cyhoeddodd y Gymdeithas bapur trafod ynghylch cryfhau'r deddfwriaeth iaith bresennol "Cryfhau Hawliau i'r Gymraeg - Dogfen Ymgynghorol ynghylch Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011"¹ sydd wedi'i atodi i'r ymateb hwn.

1.3. Mae Cymdeithas yr Iaith wedi cynnal cyfres o gyfarfodydd gyda mudiadau a grwpiau diddordeb eraill gan gynnwys pedwar cyfarfod cyhoeddus i drafod ein cynigion ar gyfer deddfwriaeth iaith newydd.

1.4. Mae ychydig dros ddwy flynedd ers i gyfundrefn y Safonau, a reolir gan Gomisiynydd y Gymraeg, ddechrau dod i rym. Croesawn y dystiolaeth sy'n ymdrin ag effaith y Safonau ar ddefnydd y Gymraeg, a gyhoeddwyd ym mis Hydref 2017 yn adroddiad sicrwydd 2016-17 y Comisiynydd, "Hawliau'n Gwreiddio"², ac yn adroddiad 2017-18, "Mesur o Lwyddiant"³. Yn yr adroddiadau hynny, drwy gymharu ystadegau blwyddyn gyflawn o dan y gyfundrefn Safonau a'r flwyddyn cyn iddynt ddod i rym, amlygir nifer o ddatblygiadau cadarnhaol.

1.5. Ar y 24ain o Ionawr 2018, cyhoeddodd Llywodraeth Cymru eu crynodeb o'r ymatebion i'r ymgynghoriad ar Fil y Gymraeg. Honnodd Gweinidog y Gymraeg yn ei datganiad ysgrifenedig: "cefnogwyd ein cynigion gan y sawl a ymatebodd i'r ymgynghoriad". Fodd bynnag:

- Dim ond 77 ymateb allan o'r 504 ymateb i'r ymgynghoriad oedd o blaid diddymu Comisiynydd y Gymraeg, sef 15%;
- Gan ystyried yr holl ymatebion i'r ymgynghoriad, roedd mwyafrif ymatebwyr yr ymgynghoriad yn gwrthwynebu rhan helaeth y cynigion yn y papur;
- Nid yw'r Llywodraeth wedi crynhoi sylwadau'r cyhoedd yn y gweithdai yn ystod yr ymgynghoriad

1.6. Yn dilyn cwyn gan y Gymdeithas nad oedd yr ystadegau yn y crynodeb yn gywir, cynhaliodd gwas sifil o adran arall adolygiad o'r mater. Daeth y swyddog i'r casgliad bod "sail i'r gŵyn" gan argymhell bod angen gwneud newid i ganllawiau'r Llywodraeth. Fodd bynnag, mewn ymateb i gasgliad adroddiad y gwas sifil, ym mis Chwefror eleni dywedodd y Gweinidog mai'r "unig beth fyddai'n newid yn y dyfodol wrth newid y canllawiau mewnol i swyddogion y Llywodraeth, fyddai cyhoeddi'r niferoedd ystadegol yn y dadansoddiadau unigol i bob cwestiwn. Ni fydd ein hystyriaeth bellach o'r materion polisi yn newid o ganlyniad i ddeilliant y gŵyn hon."

¹ [https://cymdeithas.cymru/sites/default/files/CyIG%20Cryfhau%20Mesur%20A4\(1\).pdf](https://cymdeithas.cymru/sites/default/files/CyIG%20Cryfhau%20Mesur%20A4(1).pdf)

² <http://www.comisiynyddygydraeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/20170926%20DG%20Adroddiad%20Sicrwydd%20terfynol%20Cymraeg.pdf>

³ <http://www.comisiynyddygydraeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/REF18075%20-%20CD004%20-%20Sicrwydd%20Report%20-%20STP2.pdf>

2. Crynodeb

2.1. Mae modd crynhoi ein prif sylwadau fel a ganlyn:

- i) Dylai Llywodraeth Cymru ollwng cynigion y papur gwyn, ac yn lle hynny, canolbwyntio ar wneud popeth posib i wella gweithrediad y system o fewn y fframwaith deddfwriaethol presennol, gan fwrw ati i symud pethau ymlaen oddi mewn i'r fframwaith hwnnw yn lle'r oedi difrifol sy'n digwydd ar hyn o bryd;
- ii) Nodwn gyda chryn syndod absenoldeb unrhyw dystiolaeth ryngwladol na domestig gadarn ym mhapur gwyn y Llywodraeth. Nodwn yn enwedig absenoldeb unrhyw dystiolaeth ynghylch profiad pobl o geisio defnyddio gwasanaethau Cymraeg a'r rhwystrau sy'n eu hwynebu, er bod tystiolaeth ar gael, megis Arolwg Defnydd Iaith Llywodraeth Cymru ac adroddiad Cyngor ar Bopeth ynghylch gwasanaethau Cymraeg;
- iii) Nodwn ymhellach, gyda chryn bryder, awgrym diweddar y Gweinidog y bydd oedi pellach cyn pasio Safonau mewn sectorau eraill nes bod Bil y Gymraeg wedi'i basio³, er gwaetha'r dystiolaeth uchod am effaith gadarnhaol y Safonau ar ymddygiad cyrff. Ar hyn o bryd, mae Mesur y Gymraeg, a ddaeth i rym yn 2011, yn caniatáu gosod dyletswyddau ar rai cwmnïau preifat, sef busnesau bysiau a threnau, ynni, dŵr a thelathrebu. Er bod grym gan y Llywodraeth a Chomisiynydd y Gymraeg i greu hawliau i'r Gymraeg yn y sectorau hynny ers saith mlynedd, nid oes dyddiad wedi'i osod pan fydd y rheoliadau yn y sectorau hynny yn cael eu cyflwyno i'r Senedd;
- iv) Croesawn bleidlais a gynhaliwyd yn y Senedd ym mis Hydref 2017 a oedd yn unfrydol o blaid ymestyn y Safonau i weddill y sector preifat. Pryderwn yn fawr fod penderfyniad y Llywodraeth i lunio Bil arfaethedig y Gymraeg, ynghyd â'i bolisi presennol o wrthod gosod Safonau ar gwmnïau preifat, yn rhwystro hynny rhag symud ymlaen;
- v) Nid oes ymdrech gan y Llywodraeth yn y Papur Gwyn i ddysgu gwersi hanes o Ddeddf Iaith 1993 nac o gyfundrefnau eraill. Mae hynny'n wendid sylfaenol yng nghynigion y Llywodraeth: does dim dadansoddiad nac ystyriaeth o'r gwersi a ddysgwyd yn ystod tua ugain mlynedd o dan Fwrdd yr Iaith a'r system cynlluniau iaith;
- vi) Dim ond ers mis Ebrill 2016 mae'r gyfundrefn newydd wedi bod yn weithredol, sef Safonau a reoleiddir gan y Comisiynydd, ac nid yw'r Llywodraeth wedi darparu tystiolaeth sy'n dod yn agos at safon ddeallusol dderbyniol er mwyn cyfiawnhau ei chynigion.

3. Cloriannu Bil y Gymraeg arfaethedig Llywodraeth Cymru

3.1. Mae ein hymateb llawn i gynigion y Llywodraeth ar gyfer Bil y Gymraeg i'w weld yma:

<https://cymdeithas.cymru/dogfen/bil-y-gymraeg-ir-bin-ymateb-ir-ymgyngoriad>

3.2. Fodd bynnag, gallwn grynhoi ein safbwynt ar y Bil fel a ganlyn:

- Dylai Llywodraeth Cymru ollwng cynigion y papur gwyn a dechrau eto gan eu bod wedi gwrandao ar gyrff a busnesau ar draul hawliau cefnogwyr a defnyddwyr y Gymraeg.
- Mae cynigion y papur gwyn mor bell o ddeddfwriaeth gall a fyddai'n amddiffyn ac yn ymestyn hawliau i'r Gymraeg y byddai'n well peidio â deddfu o gwbl na phasio cynigion o'r fath, ac yn hytrach, bwrw ati i wneud y gwaith y gellir ei wneud, ond sydd heb ei wneud, o dan y Mesur presennol.
- Credwn y dylid ymestyn y Safonau i weddill y sector preifat drwy enwi sectorau ar wyneb y Mesur, gan ddechrau'n syth gydag archfodur a phensiynau, cyrff y goron, mân-werthwyr a

chwmniau sydd â throsiant uwch na ffigwr penodol, gydag amserlen, a hawl i gynnwys rhagor o sectorau drwy is-ddeddfwriaeth. Os yw safbwynt y Llywodraeth bresennol yn parhau i fod fel y'i hamlinellir yn y Papur Gwyn, sef nad ydynt o blaid ymestyn Safonau i weddill y sector preifat, byddai'n fwy llesol gweithredu'r Mesur presennol yn llawn yn hytrach na deddfu o'r newydd.

- Dylid cadw Comisiynydd y Gymraeg fel corff rheoleiddio ar wahân gan ei fod yn fodel a ddefnyddir yn rhyngwladol a'i fod yn cyd-fynd â phatrwm yng Nghymru o Gomisiynydd Plant, Comisiynydd Pobl Hŷn a Chomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol. Byddai sefydlu Comisiwn yn lle Comisiynydd y Gymraeg yn gam mawr yn ôl ac yn gyfystyr ag ail-sefydlu Bwrdd yr Iaith – cyfundrefn a ddiddymwyd yn 2012 oherwydd ei methiannau.
- Mae angen hawliau cyffredinol i ddefnyddio'r Gymraeg ar wyneb y ddeddfwriaeth, i gyd-fynd â'r Safonau, er eglurder i'r cyhoedd ac er mwyn llywio'r Safonau i sicrhau eu bod yn esblygu ac yn gwella ac er mwyn llenwi'r manau gwan ynddynt.

3.3. Credwn y byddai'r papur gwyn yn cael yr effaith ganlynol ar y gyfundrefn bresennol:

- Byddai'n troi'r cloc yn ôl drwy ail-sefydlu nifer o elfennau aflwyddiannus cyfundrefn Deddf Iaith 1993
- Byddai'n gwanhau hawliau ac yn lleihau grym y defnyddiwr:
  - gan y byddai'n rhaid gwneud cwynion wrth gyrff unigol am fethiannau i gynnig gwasanaeth Cymraeg ac na fyddai modd mynd yn syth at y Comisiynydd;
  - gan mai dim ond ynghylch cwynion 'difrifol' y byddai modd cynnal ymchwiliadau;
  - gan y byddai'n rhoi'r grym i osod Safonau ar gyrff i'r Llywodraeth yn lle'r Comisiynydd
  - gan y byddai'n gwanhau rheoleiddio wrth gyfuno swyddogaethau rheoleiddio a hyrwyddo o fewn un corff a fydd yn gorfod aberthu ei waith rheoleiddio er mwyn canolbwyntio a llwyddo yn ei waith hybu a hyrwyddo
- Byddai'n cymhlethu'r system drwy ychwanegu haen ychwanegol, ond ddi-rym, o 'ddyletswyddau cynllunio ieithyddol', ar ben y Safonau a'r cynlluniau iaith (sy'n dal i fod yn weithredol mewn rhai sefydliadau).
- Byddai'n ei gwneud yn llai tebygol y bydd mwy o'r sector breifat yn gorfod darparu gwasanaethau Cymraeg gan na fyddai amserlen i osod Safonau ar restr benodol o gyrff ac oherwydd mai'r Llywodraeth, ac nid y Comisiynydd, fyddai'n gyfrifol am gychwyn y broses o ddod â mwy o sectorau o dan ddyletswyddau iaith
- Byddai'n blaenoriaethu buddiannau cyrff yn lle defnyddwyr. Mae'r Papur Gwyn yn argymhell, er enghraifft, y dylai fod 'siop un stop' er hwylustod i gyrff, ond byddai'r cynigion yn gorfodi defnyddwyr i gysylltu â channoedd o gyrff unigol er mwyn gwneud cwynion am ddiffyg gwasanaethau Cymraeg.
- Byddai'n canoli grym yn nwylo Llywodraeth Cymru gan mai nhw fyddai'n rheoli'n llwyr pwy sy'n dod o dan ddyletswydd iaith, pa rai, dan ba amodau ac erbyn pryd. Y Llywodraeth hefyd fyddai'n penodi prif swyddogion y cyrff fyddai'n rheoleiddio a hybu hawliau i'r Gymraeg

3.4 Rydyn ni'n credu bod gwallau dadansoddol sylfaenol yn y ddogfen:

- Mae'n brin iawn o dystiolaeth ryngwladol a chenedlaethol gymharol sy'n cyfiawnhau'r cynigion:

- Mae'r cynigion yn seiliedig ar brofiad dim ond "naw mis ar ôl i'r Safonau cyntaf ddod i rym" (para 209, tud. 52 y papur gwyn)
- Nid oes esboniad pam y byddai'r Llywodraeth yn gwyro oddi ar y model Comisiynydd a sefydlwyd yng Nghymru ar gyfer Plant, Pobl Hŷn a Chenedlaethau'r Dyfodol yn ogystal â'r Gymraeg.
- Nid oes rhesymeg na thystiolaeth gymharol ryngwladol na domestig yn y Papur Gwyn sy'n ceisio cyfiawnhau pam y dylid diddymu Comisiynydd y Gymraeg wedi dim ond chwe blynedd o fodolaeth y swyddogaeth.
- Nid yw'n cyfeirio at dystiolaeth adroddiadau sicrwydd Comisiynydd y Gymraeg sy'n amlygu nifer o welliannau o ganlyniad i waith y Comisiynydd ar reoleiddio Safonau'r Gymraeg.
- Mae'n anwybyddu profiad ugain mlynedd o Fwrdd yr Iaith, gan ddangos anwybodaeth lwyr o fethiannau trefn Deddf Iaith 1993: nid oes sôn yn y papur am fethiannau'r gyfundrefn flaenorol na pham y'i diddymwyd.
- Mae'n canolbwyntio ar newidiadau biwrocraataidd yn lle cynigion i gryfhau ac ymestyn hawliau pobl gyffredin i'r iaith.
- Mae'n gwneud defnydd cwbl gamarweiniol o ystadegau:
  - drwy ddatgan bod defnydd o wasanaethau Cymraeg y DVLA yn isel, heb gydnabod nad yw'r corff yn dod o dan y Safonau eto;
  - drwy honni bod defnydd o wefan Gymraeg Cyngor Abertawe yn isel, er bod nifer yr ymweliadau â'r wefan ym mis Mehefin 2017 ar ei uchaf erioed (bron dair gwaith yn fwy (2.2%) nag ym mis Hydref 2014 (0.84%) ac yn gyson uwch ers i'r Safonau ddod i rym);
  - drwy ddyfynnu Cyngor Wrecsam bod "0.5% o'r galwadau i'r ganolfan gyswllt a'r ymweliadau â'r ganolfan yn Gymraeg", ond heb gydnabod bod hynny chwe gwaith yn uwch na'r lefelau cyn i'r Safonau ddod i rym.

3.5. O ystyried nad oes consensws o blaid newidiadau arfaethedig y Llywodraeth yn y papur gwyn, credwn, fel ffordd ymlaen, y dylai'r Llywodraeth:

- i. gollwng cynigion y papur gwyn a gwneud popeth posib i wella gweithrediad y system o fewn y fframwaith deddfwriaethol presennol, gan fwrw ati i symud pethau ymlaen oddi mewn i'r fframwaith hwnnw yn lle creu'r oedi difrifol sy'n digwydd ar hyn o bryd; a
- ii. dechrau o'r dechrau gyda'r papur gwyn, a dod yn ôl gyda phapur gwyn newydd pan fo rhywbeth gwerth chweil gan y Llywodraeth i'w gynnig sef:
  - Cryfhau'r Safonau drwy sefydlu hawliau cyffredinol i ddefnyddio'r Gymraeg ar wyneb y ddeddf
  - Gosod Safonau ar weddill y sector breifat, gan enwi ar wyneb y Mesur fanciau, archfarchnadoedd, mân-werthwyr, cyrff y 'goron' a chwmnïau sydd â throsiant uwch na ffigwr penodol fel blaenoriaethau tymor byr gan osod terfynau amser o ran gosod Safonau arnynt
  - Cryfhau pwerau ac annibyniaeth Comisiynydd y Gymraeg a sefydlu corff *ar wahân* i hyrwyddo a hybu'r Gymraeg

3.6. Gwella Gweithrediad y Gyfundrefn Bresennol heb ddeddfwriaeth sylfaenol

3.6.1. Yn lle bwrw ymlaen gyda'r Papur Gwyn, argymhellwn y dylai'r Llywodraeth:

- i) Weithredu mesurau i wella a hwyluso gweithrediad y ddeddfwriaeth bresennol
- ii) Cyhoeddi amserlen ar gyfer gosod Safonau ar yr holl sectorau o fewn cwmpas Mesur y Gymraeg 2011

3.6.2. Cam 1 – Gweithredu'r ddeddfwriaeth bresennol yn well

3.6.3. Argymhellwn nifer o opsiynau o ran gwella'r sefyllfa bresennol heb fod angen deddfu:

- i) Gwella a chyflymu'r broses o osod Safonau, drwy lunio rheoliadau ar y cyd rhwng Llywodraeth Cymru a swyddfa Comisiynydd y Gymraeg.** Byddai hyn yn golygu bod mwy o arbenigedd ac adnoddau ynghlwm â'r broses o lunio'r Safonau, a byddai'n osgoi rhagor o oedi diangen.
- ii) Cydweithio gwell rhwng y Llywodraeth a Chomisiynydd y Gymraeg drwy gynnal Ymchwiliad Safonau sy'n ymgynghoriad cyhoeddus** ar reoliadau drafft ar gyfer y sector dan sylw, er mwyn osgoi ymgynghori ddwywaith.
- iii) Gwella gweithrediad y gyfundrefn gwyno drwy sefydlu protocol newydd rhwng Comisiynydd y Gymraeg a chyrrff ynghylch y system gwyno.** Dylai'r protocol (i) osgoi dyblygu gwaith, (ii) anelu at roi gwybod i gyrff am gwynion yn gynnar, a (iii) ei gwneud yn gliriach i'r cyhoedd bod hawl i gwyno wrth y corff neu'r Comisiynydd.
- iv) Sefydlu Corff Hyrwyddo newydd fel cwmni, heb statud** - credwn y dylai fod corff hyrwyddo newydd yn ogystal â'r (ac ar wahân i'r) Comisiynydd. Fel yn achos y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gellid sefydlu corff heb ddeddfu.

3.6.4. Cam 2 – Amserlen ar gyfer gosod Safonau ar yr holl sectorau o fewn cwmpas Mesur y Gymraeg 2011

3.6.5. Hyd at fis Medi 2018, roedd Llywodraeth Cymru wedi derbyn adroddiadau ymchwiliad Safonau - sef y cam cyntaf yn y broses o greu Safonau - gan y Comisiynydd ar gyfer nifer o sectorau, ond heb weithredu arnynt:

Sector	Dyddiad derbyniodd y Llywodraeth adroddiad ymchwiliad Safonau'r Comisiynydd	Nodiadau
Cymdeithasau Tai	Hydref 2015	Dim esboniad am yr oedi
Dŵr	Tachwedd 2015	<u>Daeth ymgynghoriad cyhoeddus Llywodraeth Cymru i ben ar 17/2/2017</u> Dim esboniad am yr oedi pellach.
Cwmnïau Post	Tachwedd 2015	Dim esboniad am yr oedi
Bysiau, Trenau a Rheilffyrdd	Hydref 2016	Dim esboniad am yr oedi
Nwy a Thrydan	Chwefror 2017	Dim esboniad am yr oedi
Telathrebu		Dim adroddiad na sylw gan y Comisiynydd na'r Llywodraeth

3.6.7. Galwn felly am amserlen glir gan Lywodraeth Cymru i ddod â Safonau i rym ar gyfer y sectorau sy'n weddill, gan gynnwys y sector telathrebu.

4. Asesu llwyddiannau a chyfyngiadau canfyddedig y ddeddfwriaeth, ac effaith ac effeithiolrwydd safonau'r Gymraeg

4.1. Ym mis Hydref 2017, cyhoeddodd Comisiynydd y Gymraeg adroddiad sicrwydd oedd yn darparu'r dystiolaeth gyntaf ar ôl y flwyddyn gyntaf o weithredu Safonau'r Gymraeg. Yn yr adroddiad, drwy gymharu ystadegau blwyddyn gyflawn dan gyfundrefn y Safonau a'r flwyddyn cyn iddynt ddod i rym, amlygir nifer o ddatblygiadau cadarnhaol, gan gynnwys:

- Roedd 76% o'r farn bod gwasanaethau Cymraeg cyrff cyhoeddus yn gwella, a dim ond 10% yn anghytuno
- Roedd 57% yn credu bod cynnydd yn y cyfleoedd sydd ar gael i ddefnyddio'r Gymraeg
- Roedd sgiliau Cymraeg yn hanfodol ar gyfer 25% o'r swyddi a hysbysebwyd – o gymharu ag 16% yn 2015-16 – sy'n gynydd o 56%.
- Yn y sector iechyd (nad yw'n rhan o'r gyfundrefn Safonau eto) roedd canran y swyddi a hysbysebir lle roedd sgiliau Cymraeg yn hanfodol wedi aros yn ei hunfan (rhwng 2015-16 a 2016-17), a hynny ar 1% o swyddi yn unig
- Roedd cynnydd, o 50% i 96%, yn nifer y gwasanaethau ffôn lle cynigir dewis iaith yn ddiodyn
- Roedd cynnydd, o 32% i 45%, yn nifer y cynghorau sy'n cynnig pob tudalen ar eu gwefan yn Gymraeg

4.2. Ym mis Awst eleni, cyhoeddwyd "Mesur o Lwyddiant". Roedd prif gasgliadau'r adroddiad hwnnw yn nodi bod:

- cyfarchiad Cymraeg gan dderbynnydd yn ystod 89% o alwadau ffôn
- ymateb Cymraeg i e-bost mewn 93% o achosion
- 100% o beiriannau hunanwasanaeth yn gweithio'n llawn yn Gymraeg
- 82% yn cytuno fod cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg gyda chynghorau sir yn cynyddu neu wedi aros yr un peth.
- 100% o'r sefydliadau a holwyd yn darparu meddalwedd gwirio sillafu Cymraeg i'w staff
- 69% o'r sefydliadau a holwyd yn cynnig rhyngwyneb Cymraeg i gyfrifiaduron
- Llwyddodd 85% o'r sefydliadau a holwyd i rannu enghreifftiau o bolisiau a dogfennau oedd ar gael yn Gymraeg i staff

4.3. Ym mis Mawrth 2017, cyhoeddodd Cymdeithas yr Iaith ymchwil yn dangos bod 73% yn fwy o swyddi cynghorau sir yn gofyn am sgiliau Cymraeg ers i'r Safonau ddod i rym⁴.

4.3. Cymhariaeth rhwng y gyfundrefnau statudol yng Nghymru

4.3.1. Mae'n werth cymharu rhai o'r prif wahaniaethau rhwng y gyfundrefn bresennol, yr un flaenorol a system arfaethedig y Llywodraeth:

	Mesur y Gymraeg	Deddf Iaith 1993	Bil arfaethedig y
--	-----------------	------------------	-------------------

⁴ <https://cymdeithas.cymru/newyddion/73-yn-fwy-o-swyddi-cymraeg-yn-hanfodol-arwyddion-cadarnhaol-effaith-y-safonau-iaith>

	2011 (Comisiynydd y Gymraeg)	(Bwrdd yr Iaith)	Gymraeg
Opsiwn i gwyno'n syth at y Comisiynydd	Oes	Nac oedd	Na fyddai
Hawliau gorfodadwy i weithwyr ddefnyddio'r Gymraeg	Oes, drwy bob Safon	Nac oedd, heblaw mewn ychydig iawn o amgylchiadau	Na fyddai
Nifer o ymchwiliadau i gwynion bob blwyddyn o gymharu â'r nifer o gwynion	66 ymchwiliad gan y Comisiynydd allan o 151 cwyn am gyrff o dan gyfundrefn y Safonau yn 2016/17 (sef 44%) 4 ymchwiliad allan o 112 cwyn o dan gyfundrefn y cynlluniau iaith yn 2016/17 (sef 3.6%)	5 ymchwiliad allan o 206 cwyn yn 2010-11 (sef 2.4%)	Disgwylir lefel debyg o ymchwilio i hen Ddeddf Iaith 1993 oherwydd y cyfyngiadau arfaethedig ar y gallu i wneud cwynion ac i ymchwilio
Ymchwilio i gwynion 'difrifol' yn unig	Nage	Ie	Ie
Cyhoedd yn gorfod cwyno wrth y corff yn gyntaf	Nac ydyn, mae opsiwn i fynd at y Comisiynydd yn gyntaf	Oedden, gorfod cwyno wrth y corff cyn mynd at Fwrdd yr Iaith	Byddai, byddai rhaid cwyno wrth y corff cyn mynd at y Comisiwn arfaethedig
Cyfuno rheoleiddio a hybu'r iaith o fewn un corff	Nac ydy, mae rheoleiddio gyda'r Comisiynydd a hybu gyda'r Llywodraeth	Oedd, Bwrdd yr Iaith	Byddai, Comisiwn arfaethedig
Cynlluniau iaith di-rym	Nage	Ie	Ie

4.3.2. Fel y gwelwch, mae Bil arfaethedig y Gymraeg y Llywodraeth yn debyg iawn mewn nifer o ffyrdd pwysig i hen gyfundrefn Deddf Iaith 1993, cyfundrefn a fethodd. Nid oedd rhan helaeth o gwynion y cyhoedd am ddiffyg gwasanaethau Cymraeg o dan yr hen gyfundrefn honno yn cael ymchwiliad, ac felly nid oedd unrhyw bosibiliad o gamau gorfodi ar gyrff i sicrhau eu bod yn darparu ac yn gwella. Collodd defnyddwyr y Gymraeg ffydd yn y broses a'r system yn gyfan gwbl.

5. Asesu a yw'r fframwaith deddfwriaethol yn cefnogi'r gwaith o hyrwyddo'r Gymraeg a'r defnydd ohoni ynteu'n cyfyngu ar y gwaith hwn.

5.1. Y Safonau yn cynyddu defnydd

5.1.1. Credwn fod nifer o enghreifftiau o effaith gadarnhaol cyfundrefn Mesur y Gymraeg 2011, megis:

(i) sefydlu hawliau i wersi nofio Cymraeg;

(ii) newid peiriannau hunan-wasanaeth i weithredu'n Gymraeg yn ddiodyn; a

(iii) cynyddu nifer y swyddi a hysbysebwr sy'n nodi'r Gymraeg fel sgil hanfodol

5.1.2. Credwn fod nifer o bosibiliadau ehangach, o dan y gyfundrefn ddeddfwriaethol bresennol, i gyrff ddefnyddio'r Safonau a statws swyddogol y Gymraeg er mwyn arbrofi â dulliau hergwdd neu 'nudge' i gynyddu defnydd yr iaith.

5.2. Gwella Hybu

5.2.1. Fel y nodir uchod, rydym wedi dadlau ers ymhell dros ddegawd dros sefydlu corff ar wahân i'r Comisiynydd a'r Llywodraeth, i gymryd cyfrifoldeb am hyrwyddo'r Gymraeg, sef Cyngor y Gymraeg, fyddai â chyllid a grym strategol sylweddol i hyrwyddo defnydd yr iaith. Credwn fod manteision o sefydlu corff ychwanegol o'r math yma ar wahân. Yn sicr, nid cyfuno hyrwyddo a rheoleiddio yw'r ffordd ymlaen. Fel dywedir uchod, credwn y gellid sefydlu corff hybu penodol heb newid y ddeddfwriaeth gynradd.

5.2.2. Ddechrau 2017, cyhoeddodd y Gymdeithas bapur yn amlinellu strwythur bosib ar gyfer y corff. Mae'r papur i'w weld yma: <https://cymdeithas.cymru/dogfen/cyngor-y-gymraeg-corff-annibynnol-i-hyrwyddor-gymraeg>. Wrth argymhell y math hwn o gorff, fe nodon ni'r egwyddorion canlynol:

- Ni ddylai'r corff hyrwyddo newydd ddod ar draul annibyniaeth na gwaith Comisiynydd y Gymraeg
- Credwn fod angen cadw materion rheoleiddio a hyrwyddo fel dau fater ar wahân sy'n gyfrifoldeb dau gorff ar wahân
- Yr angen am strategaeth gydlynol gyda Chomisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru wedi'i seilio ar ddealltwriaeth drwyadl o egwyddorion Cynllunio Ieithyddol
- Yr angen i ffiniau cyfrifoldeb rhwng y gwahanol endidau sydd â chyfrifoldeb dros gynnydd y Gymraeg fod yn glir a diamwys.

5.2.3. Ymhellach, credwn fod angen buddsoddiad llawer iawn mwy sylweddol mewn prosiectau i hybu'r Gymraeg. Yng Ngwlad y Basg, mae Llywodraeth y rhanbarth ymreolaethol yn gwario tua 1% o'i chyllideb ddatganoledig ar brosiectau i hyrwyddo'r Fasgeg; yng Nghymru mae'r ffigwr oddeutu 0.16%. Yn yr ardal honno, gwelwn fod y buddsoddiad yn dwyn ffrwyth, ac mae'n bosib cymharu hynny gydag ardaloedd yng Ngwlad y Basg nad ydynt yn rhan o'r gymuned ymreolaethol. Yn 2016, cyhoeddod ni bapur yn argymhell bod angen gosod nod a dyddiad targed i gynyddu dros amser ganran y gyllideb ar brosiectau penodol i hyrwyddo'r Gymraeg o 0.16% o'r gyllideb i 1%. Nid yw cynigion Bil y Gymraeg yn cynnig mynd i'r afael â'r mater yma o gwbl, yn hytrach, maent yn argymhell symud yr un arian o gwmpas rhwng gwahanol gyrff.

5.3. Anghysondeb rhwng cyrff datganoledig a chyrrff Llywodraeth Prydain

5.3.1. O dan Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011, nid oes modd gorfodi cyrrff y goron, megis yr Asiantaeth Safonau Gyrwyr a Cherbydau (DVSA) a'r Swyddfa Basbort, i gydymffurfio â'r Safonau heb ganiatâd Ysgrifennydd Gwladol Cymru. Nid yw Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi caniatáu i'r un o gyrff y goron fod yn ddarostyngedig i'r Safonau ers i'r Mesur ddod i rym yn 2011.

5.3.2. Mae problemau enfawr yn deillio o fethiant Llywodraeth Prydain i ganiatáu i'r cyrrff hyn ddod o dan y gyfundrefn Safonau. Mae diffyg gwasanaethau Cymraeg, a gwasanaethau Cymraeg tameidiog ac eilradd, yn cael eu cynnig o achos bod Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi gwrthod cydsynio. Credwn y dylai'r pwyllgor ofyn am dystiolaeth gan Swyddfa Cymru ar y cwestiwn hwn.

5.4. Ehangu'r Safonau i weddill y sector breifat Pack Page 31

5.4.1. O'r dystiolaeth wrthrychol, mae'n glir bod y Safonau yn cael effaith gadarnhaol ar y Gymraeg. Yn rhesymegol felly, dylai'r Llywodraeth fod o blaid ymestyn y buddion o ran statws, defnydd a phresenoldeb y Gymraeg i bob agwedd ar fywyd.

5.4.2. Fodd bynnag, mae'r Llywodraeth wedi anwybyddu barn glir Aelodau Cynulliad, fel y mynegwyd mewn pleidlais ym mis Hydref 2017⁵, o blaid estyn y Safonau i weddill y sector breifat. Mae dadleuon y Llywodraeth a'u hymdrechion i oedi a rhwystro'r broses honno'n ymdrech ddigwylydd i flaenoriaethu elw busnesau mawrion yn hytrach na'r Gymraeg.

6. Persbectif rhyngwladol

6.1. Dylid nodi bod Comisiynwyr Iaith yn system o reoleiddio a gydnabyddir yn fyd-eang fel un sy'n gweithio.

6.2. Mae'r tiriogaethau sydd wedi bod ymysg y mwyaf llwyddiannus o ran adfer ieithoedd lleiafrifoledig - Québec, Catalwnia a Gwlad y Basg - yn cynnwys y sector breifat o dan eu systemau hawliau a rheoleiddio iaith. Yn y tair cyfundrefn honno, mae hawliau iaith yn llawer ehangach na'r hyn a geir yng Nghymru. Dyma rai elfennau sy'n werth eu nodi amdanyn nhw:

(i) hawliau cyffredinol i'r iaith dan sylw mewn statud sy'n ymestyn i'r sector breifat;

(ii) hawliau a/neu broses normaleiddio addysg yr iaith frodorol mewn statud;

(iii) cydnabyddiaeth o bwysigrwydd cynllunio'r gweithlu

	Québec: Siarter Hawliau Iaith Sylfaenol ⁶	Gwlad y Basg: Deddf Sylfaenol rhif 10, 24ain Tachwedd 1982 ⁷	Catalwnia: Deddf Polisi Iaith, Rhif 1, 1998
Hawliau Cyffredinol	<p>PENNOD II</p> <p>2. Mae gan bawb hawl i gael y weinyddiaeth sifil, y gwasanaethau iechyd a'r gwasanaethau cymdeithasol, y cyfleustodau cyhoeddus, yr urddau proffesiynol, yr undebau gweithwyr a phob menter sy'n gwneud busnes yn Québec i gyfathrebu â nhw yn Ffrangeg.</p> <p>3. Mewn cynulliad cydgynghorol, mae gan bawb hawl i siarad yn Ffrangeg.</p>	<p>Erthygl 5 a 6</p> <p>1. Mae gan holl ddinasyddion Gwlad y Basg yr hawl i fedru ac i ddefnyddio'r [Fasgeg], ar lafar ac yn ysgrifenedig.</p> <p>2. Mae'r hawliau ieithyddol sylfaenol canlynol sydd gan ddinasyddion Gwlad y Basg yn cael eu cydnabod:</p> <p>Mewn perthynas â'r Weinyddiaeth a Sefydliadau Eraill,</p> <p>a) Yr hawl i gynnal cysylltiadau yn y Fasgeg ...</p>	<p>Erthyglau 3 a 4</p> <p>Gellir defnyddio'r Gatalaneg ... [fel iaith swyddogol] yn ddiwahân gan ddinasyddion ym mhob gweithgaredd preifat a chyhoeddus yn ddiethriad. Mae gan weithdrefnau cyfreithiol a gynhelir yn [y Gatalaneg] .... cyn belled ag y mae'r iaith a ddefnyddir yn y cwestiwn, ddilysrwydd ac effaith llawn.</p> <p>Mae gan bawb yng Nghatalwnia yr hawl:</p> <p>A) i fod yn rhugl yn [y Gatalaneg]</p> <p>B) i fynegi eu hunain yn [y</p>

⁵ <http://record.assembly.wales/Plenary/4646?lang=cy-GB#A957>

⁶ <http://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/showdoc/cs/C-11>

⁷ http://www.legebiltzarra.eus/pdfdocs/leves/ley19820910_f_eus.html

	<p>5. Mae gan ddefnyddwyr nwyddau a gwasanaethau hawl i gael gwybodaeth a gwasanaeth yn Ffrangeg.</p>	<p>ar lafar a/neu yn ysgrifenedig â'r Weinyddiaeth ac unrhyw gorff neu sefydliad swyddogol sydd wedi'i leoli yn y Gymuned Ymreolaethol.</p> <p>b) Yr hawl i dderbyn neu'r hawl i gael eu dysgu yn [y Fasgeg]</p> <p>c) Yr hawl i dderbyn cyhoeddiadau, rhaglenni radio a theledu a ffurfiau eraill o gyfathrebu yn y Fasgeg.</p> <p>ch) Yr hawl i ddatblygu gweithgareddau undebol, proffesiynol, gwaith a gwleidyddol yn y Fasgeg.</p> <p>d) Yr hawl i fynegi eich hun yn y Fasgeg mewn unrhyw gyfarfod.</p> <p>3. Bydd yr awdurdodau cyhoeddus yn gwarantu y caiff yr hawliau hyn eu gweithredu, yn ardaloedd tiriogaethol y Gymuned Ymreolaethol, er mwyn sicrhau eu bod yn effeithiol ac yn weithredol.</p> <p>Erthygl 6</p> <p>1. Bydd hawl pob dinesydd i ddefnyddio'r [Fasgeg] wrth ymwneud o fewn ardaloedd y Gymuned Ymreolaethol, ac i gael eu trin yn [y Fasgeg], yn cael ei gydnabod. I'r perwyl hwn, cymerir mesurau perthnasol a darperir y dulliau angenrheidiol er mwyn sicrhau y gweithredir yr hawl hwn yn gynyddol</p>	<p>Gatalaneg], ar lafar neu yn ysgrifenedig, yn eu cysylltiadau yn ogystal ag mewn gweithdrefnau preifat a chyhoeddus</p> <p>C) i gael eu gwasanaethau yn [y Gatalaneg] yn y modd a bennir gan y Ddeddf hon</p> <p>Ch) i ddefnyddio'r [Gatalaneg] yn rhydd ym mhob maes</p> <p>D) i beidio â dioddef camwahaniaethu ar sail yr iaith swyddogol a ddefnyddiant</p>
Gweithlu	4. Mae gan weithwyr	Erthygl 14 – Gwlad y Basg	Erthygl 24

	<p>hawl i gynnal eu gweithgareddau yn Ffrangeg.</p> <p>18. Ffrangeg yw iaith cyfathrebu mewnol ysgrifenedig y Llywodraeth, adrannau llywodraeth, ac asiantaethau eraill y weinyddiaeth sifil.</p>	<p>1. Er mwyn rhoi effaith i'r hawliau a gydnabyddir yn Erthygl 6 y gyfraith hon, bydd yr awdurdodau cyhoeddus yn mabwysiadu'r mesurau hynny a fydd yn gogwyddo'n gynyddol tuag at y Fasgeg fel iaith y gweithlu sy'n ymwneud â gweinyddiaeth gyhoeddus yng Nghymuned Ymreolaethol Gwlad.</p>	<p>Bydd y staff addysgu yn sefydliadau addysg Catalwnia, ar unrhyw lefel o addysg nad yw'n addysg prifysgol, yn medru'r ddwy iaith ac yn medru eu defnyddio yn eu tasgau dysgu.</p>
<p>Hawliau Addysg</p>	<p>6. Mae gan bawb sy'n gymwys i gael hyfforddiant yn Québec hawl i gael yr hyfforddiant hwnnw yn Ffrangeg.</p>	<p>Erthygl 19 a 20</p> <p>Bydd Ysgolion Hyfforddi Athrawon y Brifysgol yn addasu eu cynlluniau addysgu er mwyn sicrhau bod yr holl staff yn hollol rugl yn y Fasgeg a'r Sbaeneg, yn unol â gofynion eu harbenigedd</p> <p>1. Bydd y Llywodraeth, er mwyn rhoi effaith i'r hawl i dderbyn addysg yn y Fasgeg, yn sefydlu'r dulliau hynny a fydd yn gogwyddo tuag at wneud y gweithlu addysgu yn gynyddol Fasgeg ei iaith.</p> <p>2. Yn yr un modd, bydd yn penderfynu pa swyddi y bydd medru'r Fasgeg yn hanfodol ar eu cyfer, er mwyn cydymffurfio â'r hyn a bennir yn Erthyglau 15 ac 16 y ddeddf hon.</p>	<p>Erthygl 20 – deddf addysg Catalwnia:</p> <p>1. Mae'r Gatalaneg, fel priod iaith Catalwnia, hefyd yn iaith addysg, ar bob lefel ac ym mhob math o addysgu.</p> <p>2. Bydd sefydliadau addysg ar bob lefel yn peri mai'r Gatalaneg yw'r cyfrwng arferol i fynegi gweithgareddau addysgu a gweinyddol, yn fewnol ac yn allanol.</p> <p>Erthygl 21 – Catalwnia</p> <p>1. Y Gatalaneg ddylai gael ei defnyddio fel y cyfrwng addysgu a dysgu fel arfer mewn addysg nad yw'n addysg prifysgol</p> <p>Erthygl 22 – addysg uwch Catalwnia</p> <p>Mewn colegau addysg bellach a phrifysgolion, mae gan y staff a'r myfyrwyr yr hawl i fynegi eu hunain, ar lafar ac yn ysgrifenedig, yn yr iaith swyddogol o'u dewis</p>

7. Casgliadau

7.1. Mae papur gwyn Llywodraeth Cymru'n anwyddonol ac yn wastraff o amser ac adnoddau.

7.2. Credwn y dylai'r Llywodraeth ganolbwyntio ar weithredu'r Mesur presennol yn llawn, drwy ymestyn y Safonau i weddill y sectorau preifat ynghyd â gwella gweithrediad y gyfundrefn ddeddfwriaethol bresennol.

7.3. Wedi i'r Mesur presennol gael ei weithredu'n llawn, credwn y dylai'r Llywodraeth ystyried Deddf Iaith gryfach yn dilyn y cynigion a amlinellir uchod.

Cymdeithas yr Iaith

Medi 2018

Cryfhau Hawliau i'r Gymraeg - drwy Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011

Dogfen Ymgynghorol 'Deddf i'w Defnyddio, nid Bil Biwrocrataidd'

1. Cyflwyniad	2
2. Cefndir – Hanes Deddfwriaeth Iaith	3
3. Datblygiadau ers Mesur y Gymraeg 2011	4
4. Pam newid?	5
5. Asesu'r Gyfundrefn Bresennol – Meysydd i'w Gwella	6
6. Asesu'r Gyfundrefn Bresennol – Cryfderau i adeiladu arnynt	12
7. Beth sydd angen newid? Crynodeb	14
8. Hawliau Cyffredinol i'r Gymraeg	15
9. Y Gweithlu	19
10. Ymestyn Mesur y Gymraeg 2011 i weddill y sector breifat	20
11. Gweinyddu'n fewnol yn Gymraeg	21
12. Diogelu a hyrwyddo enwau Cymraeg a statws y Gymraeg ym mhob maes	22
13. Casgliadau	23
14. Ymateb i'r Ymgynghoriad	24

cymdeithas.cymru/miliwn

1. Cyflwyniad

1.1. Cefnogwyd ein gweledigaeth ar gyfer y Gymraeg dros y blynyddoedd nesaf gan y prif bleidiau yn y Cynulliad a bu nifer fawr iawn o ymgeiswyr o bob plaid yn ei chefnogi ynghyd â nifer fawr o bobl ar hyd a lled y wlad. Dywed y weledigaeth:

“Dwi eisiau bod yn un mewn miliwn!

Dwi eisiau:

- *cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg i filiwn*
- *atal yr allfudiad a chynnal cymunedau ynghyd â sicrhau llwybrau i ddod â Chymry Cymraeg yn ôl i'w cymunedau*
- ***defnyddio'r Gymraeg ymhob rhan o fywyd er mwyn sicrhau mai'r Gymraeg yw'r iaith naturiol o'r crud i'r bedd***

1.2. Y trydydd pwynt bwled yw'r un mwyaf perthnasol i gynnwys y ddogfen hon. Mae'n bwysig nodi yn ogystal bod hawliau iaith cryfach yn helpu i atal yr allfudiad a chynyddu nifer siaradwyr y Gymraeg.

2. Cefndir – Hanes Deddfwriaeth Iaith

2.1. Pasiwyd deddfwriaeth ynghylch yr iaith Gymraeg yn 1536, 1967 a 1993 yn Senedd San Steffan.

Deddf Uno 1536 – Datganai'r Ddeddf bod *“The people of the same dominion have and do daily use a speche nothing like ne (nor) consonaunt to the naturall mother tonge used within this Realme”, ac felly deddfwyd er mwyn “utterly to etirpe alle and singular the sinister usages and customs differing from the same... to an amiable concord and unity”, ac felly “From henceforth no person or persons that use the Welsh speech or language shall have or enjoy any office or fees.... unless he or they use and excercis the speech or language of English”.*

Deddf Iaith 1967 - Rhoddodd y Ddeddf ryddid i siarad Cymraeg gerbron y llysoedd a rhyddid i Weinidogion gyhoeddi dogfennau yn Gymraeg.

Deddf Iaith 1993 - Sefydlwyd Bwrdd yr Iaith Gymraeg, cyfundrefn cynlluniau iaith Gymraeg a'r egwyddor y dylid trin y Gymraeg ar y sail ei bod yn gyfartal â'r Saesneg.

2.2. Mae'r Cynulliad Cenedlaethol wedi pasio dau ddarn o ddeddfwriaeth sy'n ymwneud â hawliau i'r Gymraeg yn benodol:

Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011 - Ymrwymiad Llywodraeth Cymru'n Un a arweiniodd at ddeddfwriaeth iaith ddatganoledig am y tro cyntaf yn hanes ein gwlad. Pasiwyd Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011 ar 7 Rhagfyr 2010 a daeth i rym ar 9 Chwefror 2011. Sefydlwyd statws swyddogol y Gymraeg, Comisiynydd y Gymraeg a chyfundrefn Safonau'r Gymraeg. O dan y setliad datganoli ar y pryd, bu rhaid pasio Gorchymyn Cymhwysedd Deddfwriaethol cyn i'r Cynulliad Cenedlaethol allu pasio'r ddeddfwriaeth. Gosodwyd nifer o gyfyngiadau ar bwerau deddfu'r Cynulliad o'i herwydd.

Deddf Ieithoedd Swyddogol 2012 - sy'n sefydlu'r hawl i ddefnyddio'r Gymraeg yn y Cynulliad ac sy'n galluogi Comisiwn y Cynulliad i fabwysiadu cynllun iaith sy'n wahanol i gyfundrefn Safonau'r Gymraeg a weithredir gan holl gyrff eraill Cymru.

3. Datblygiadau ers Mesur y Gymraeg 2011

3.1. Ymysg y datblygiadau mwyaf diweddar mae'r canlynol:

- Pasiwyd Mesur y Gymraeg (2011) ym mis Rhagfyr 2010
- Penodwyd Comisiynydd y Gymraeg ar 2 Ebrill 2012
- Dechreuodd Comisiynydd y Gymraeg ymgynghoriad ar y set gyntaf o Safonau 'r Gymraeg ar 16 Mai 2012
- Gwrthododd Llywodraeth Cymru dderbyn y set o Safonau a argymhellwyd gan y Comisiynydd ar 25 Chwefror 2013
- Daeth cylch cyntaf Safonau'r Gymraeg, sy'n effeithio ar Lywodraeth Cymru, awdurdodau lleol a pharciau cenedlaethol, yn weithredol ar 30 Mawrth 2016.

4. Pam newid?

4.1. Ymrwymadau manifesto

4.1.1. Gwnaed ymrwymiad ym manifesto Llafur Cymru yn etholiadau'r Cynulliad i gryfhau Mesur 2011. Dywedai'r manifesto: *"Byddwn yn diwygio Mesur y Gymraeg er mwyn i fusnesau a phobl eraill allu buddsoddi mwy yn annog y defnydd o'r Gymraeg."*

4.1.2. Roedd manifesto Plaid Cymru yn datgan: *"Mi gryfhawn y Safonau a ddisgwylir gan y sector cyhoeddus a sefydliadau sector-preifat mawr wrth ddelio â'r cyhoedd, yn cynnwys banciau ac archfarchnadoedd, a sefydliadau y tu hwnt i Gymru sy'n gwasanaethu cyhoedd Cymru."*

4.1.3. Felly, cafwyd ymrwymiad mewn dogfen a gytunwyd rhwng Llafur Cymru a Phlaid Cymru i 'gryfhau' Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011, ond ni chafwyd manylion pellach. Dywedodd y Prif Weinidog mewn datganiad yn rhestru ei flaenoriaethau ar gyfer 100 diwrnod cyntaf y Llywodraeth newydd y *"byddwn hefyd yn ceisio diwygio Mesur y Gymraeg."*

5. Asesu'r Gyfundrefn Bresennol – Meysydd i'w Gwella

5.1.1. Dros bum mlynedd ers pasio Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011, mae'n briodol edrych i gryfhau hawliau i'r Gymraeg yn sgil profiad gweithredu'r ddeddfwriaeth newydd.

Canolbwyntio ar y defnyddiwr a defnydd

5.1.2. Credwn ei bod yn hanfodol bod y drafodaeth yn canolbwyntio ar safbwynt y defnyddiwr yn hytrach na phrosesau biwrocraataidd a'r hyn sy'n gyfleus i swyddogion. Felly, dyma grynodeb o rai o anafteision a manteision y gyfundrefn bresennol o bersbectif y defnyddiwr ac o ran hybu defnydd yr iaith.

5.2. Angen i'r cyhoedd ddeall yr hawliau

5.2.1. Mae 176 o Safonau yn y set gyntaf a basiwyd gan y Cynulliad y llynedd gydag amrywiaeth rhwng y pedair set sydd wedi gwanhau wrth i'r setiau fynd yn eu blaen. Sut all y cyhoedd gofio cymaint o hawliau? Nid yw'n bosib, ac nid oes ymdrech wirioneddol wedi'i gwneud i godi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'u hawliau.

5.2.3. Er ei bod yn bwysig cofio bod y gyfundrefn yn symlach ac yn fwy cyson na'r gyfundrefn cynlluniau iaith, mae angen gwelliant sylweddol ar y gwaith o hyrwyddo a chodi ymwybyddiaeth o hawliau newydd y cyhoedd.

5.3. Angen am egwyddor sy'n gyrru'r Safonau

5.3.1. Er bod egwyddorion, neu brif nod, yn gyrru gwaith Comisiynydd y Gymraeg, nid oes egwyddor sy'n gyrru gwaith fframio'r Safonau, sy'n golygu nad yw cyfreithwyr Llywodraeth Cymru yn gorfod llunio hawliau cryf a chlir. Fodd bynnag, mae egwyddor sy'n gweithio er budd y cyrff, sef 'rhesymoldeb a chymesuredd', sy'n golygu bod pwysau arnynt i'w gwanhau.

5.3.2. Er na fydden ni am fynd yn ôl at gyfundrefn cynlluniau iaith, un o gryfderau'r gyfundrefn honno oedd y cymal safonol ynndynt sef 'trin y ddwy iaith ar y sail eu bod yn gyfartal'. Roedd hyn yn creu disgwyliad y byddai gan bob corff gynllun iaith statudol i wella eu darpariaeth Gymraeg dros amser.

5.4. Hawliau coll - natur benodol y Safonau a drafftio gwael

5.4.1. O ganlyniad i'r ffordd mae gweision sifil a Llywodraeth Cymru wedi llunio'r Safonau, maent yn niferus ac yn benodol iawn i rai sefyllfaoedd yn unig. Yn anorfod felly, mae rhai sefyllfaoedd lle y byddai'n rhesymol i rywun ddisgwyl gwasanaeth Cymraeg er nad oes gofyniad statudol i'w ddarparu yn ôl y Safonau.

5.4.2. Cymerer, er enghraifft, sefyllfa lle mae rhywun yn gofyn am wasanaeth Cymraeg gan gorff dros gownter nad yw'n dderbynfa. Tra bod hysbysiaidau cydymffurfio rhai cyrff yn gofyn iddynt ddarparu gwasanaeth wyneb yn wyneb yn y brif dderbynfa, nid oes disgwyliad i wneud hynny dros gownter. Yn yr un modd, tra bod gofyniad i rai cyrff ddarparu gwasanaeth wyneb yn wyneb mewn prif dderbynfeydd, nid yw'r un disgwyliad yn bodoli wrth ddelio â staff diogelwch. Ble mae cymhelliant corff i wella'r sefyllfa? Pam nad oes hawl gan y cyhoedd i ddisgwyl gwasanaeth Cymraeg ym mhob un sefyllfa?

5.4.3. Ymhellach, yn achos yr heddlu, dim ond pan fo rhywun yn "cynorthwyo gydag ymholiad" neu "os yw un neu ragor o'r personau hynny wedi ei arestio" y mae gofyniad i ddarparu gwasanaethau wyneb yn wyneb yn Gymraeg. Mae cyfyngu hawliau i'r sefyllfaoedd hynny yn

golygu, er y gallai fod disgwyliad rhesymol i gael gwasanaeth wyneb yn wyneb yn Gymraeg, na fydd dyletswydd i ddarparu hynny.

5.5. Arafwch ac oedi o ran cryfhau hawliau iaith

5.5.1 Yn sicr, mae newid i'r gyfundrefn Safonau wedi cymryd amser hirfaith. Dim ond un sector sy'n gorfod cydymffurfio â'r Safonau ar hyn o bryd – awdurdodau lleol, Llywodraeth Cymru a pharciau cenedlaethol, a hynny dros bum mlynedd ers i Fesur y Gymraeg ddod i rym.

5.5.2. Dros bum mlynedd ers pasio'r Mesur, nid oes amserlen hyd yn oed ar gyfer cychwyn y broses ymchwilio er mwyn gosod Safonau ar y sector telathrebu. Gwrthodwyd gwelliant i Fesur y Gymraeg 2011 wrth iddo fynd drwy'r Senedd fyddai wedi gorfodi'r Llywodraeth i basio rheoliadau o fewn hyn a hyn o flynyddoedd.

5.6. Gwanhau hawliau wrth eu llunio - proses sy'n ffafrio'r sefydliad

5.6.1. Mae gweision sifil wedi gwanhau'r Safonau oherwydd lobio gan gyrff a cheidwadaeth naturiol cyfreithwyr y Llywodraeth. Nid oes gan y rhai sy'n dymuno defnyddio'r Gymraeg hawliau na chyfleoedd cyfartal o dan y Mesur i gryfhau geiriad y Safonau. Yn wir, yn hytrach na dilyn casgliadau annibynnol Comisiynydd y Gymraeg, mae gweision sifil wedi cyfyngu hawliau iaith oherwydd lobio unigol gan gyrff sy'n dod o dan y Safonau. Mewn nifer o achosion, ymddengys bod y gweision sifil a'r cyfreithwyr yn anghofio bod modd amrywio'r Safonau drwy hysbysiad cydymffurfio'r Comisiynydd os oes angen, yn hytrach nag yn y rheoliadau eu hunain.

5.6.2. Mae eithriad ar gyfer gwasanaethau 999, 112, 0800 405040 ac ymholiadau'r heddlu ar fyr rybudd (er enghraifft, pan fydd corff yn gwneud ymholiadau o ddrws i ddrws) yn y Safonau (Rhif 5) yn hytrach nag amrywio'r gofyniadau drwy'r hysbysuadau cydymffurfio. Mae hyn yn dangos bod gwanhau parhaus o hawliau'r cyhoedd i'r Gymraeg yn digwydd yn y rheoliadau, a hynny heb ymgynghori â'r cyhoedd.

5.7. Angen am eglurder am gyfrifoldeb dros hyrwyddo'r Gymraeg

5.7.1. Mae nifer o broblemau wedi deillio o'r ffaith nad oes eglurder am bwy sy'n gyfrifol am hyrwyddo'r Gymraeg. Mae nifer o benderfyniadau wedi dangos diffyg meddwl strategol, er enghraifft, y penderfyniad i dorri prosiect Twf. Hefyd nid oedd eglurder ynglŷn â lle pwy oedd hyrwyddo bodolaeth y Safonau a'r newidiadau yn y gyfraith. Mae cyfrifoldeb am ddsrannu rhai bathodynau sy'n dangos eich bod yn siarad Cymraeg ar Gomisiynydd y Gymraeg, ond y rhan fwyaf o'r gwaith hyrwyddo yn gyfrifoldeb ar y Llywodraeth.

5.7.2. Rydym yn parhau i ddadlau dros sefydlu corff ar wahân i'r Comisiynydd a'r Llywodraeth, i gymryd cyfrifoldeb am hyrwyddo'r Gymraeg, sef Cyngor y Gymraeg, fyddai'n gallu defnyddio cyllid a strategaeth i hyrwyddo defnydd yr iaith.

5.8. Materion statws sylfaenol heb eu diogelu

5.8.1. Er bod y Safonau yn ymdrin ag ymddygiad nifer o gyrff, nid ydynt yn diogelu materion statws sylfaenol, megis enwau Cymraeg ar ddatblygiadau, enwau stryd, enwau lleoedd a thai. Mae nifer o ddatblygiadau heb enw nag arwyddion Cymraeg megis Friars' Walk yng Nghasnewydd ac One Central Square yng Nghaerdydd.

5.9. Hawliau yn gyfyngedig i rai sectorau yn unig

5.9.1. Rydym wedi gweld sawl adroddiad yn cyfeirio at ddiffygion nifer o sectorau preifat sy'n

dangos nad oes modd sicrhau darpariaeth Gymraeg ddigonol ar draws y sector breifat heb orfodaeth gyfreithiol.

5.9.2. Does dim un banc yn cynnig gwasanaeth bancio ar-lein ar eu gwefan na thrwy gyfrwng 'ap' yn Gymraeg, a hynny er gwaethaf y ffaith bod symudiad sylweddol tuag at y dull hwnnw o fancio dros bapurau a changhennau. Gan fod pob un o'r prif fanciau yn prysur ddisodli'r gwasanaethau Cymraeg prin a geir yn eu canghennau â darpariaeth ddigidol uniaith Saesneg, deddfu yw'r unig ffordd i sicrhau fod y gwasanaethau Cymraeg yn cael eu diogelu a'u datblygu.

5.9.3. Mae hyd yn oed rhai banciau yn cytuno â'r syniad hwn. Mewn llythyr oddi wrth Nationwide, dywed y banc eu bod yn cefnogi'r syniad o ddeddf iaith a fyddai'n gorfodi'r sector breifat, gan gynnwys banciau, i ddarparu gwasanaeth Cymraeg cyflawn.

5.9.4. Cynhaliwyd adolygiad o'r sector bancio gan Gomisiynydd y Gymraeg yn 2015 a ddaeth i'r casgliad: *"Camu yn ôl yn hytrach nag ymlaen wnaeth banciau o safbwynt eu defnydd o'r Gymraeg yn ystod y blynyddoedd diwethaf; a ni wnaed lle i'r Gymraeg yn y datblygiadau arloesol sy'n prysur ddisodli'r dulliau traddodiadol o fancio ... Mae defnyddwyr y gwasanaethau yn sicr wedi sylwi ar hyn, ac rwyf wedi gweld cynnydd sylweddol yn y cwynion sydd wedi dod i law gan unigolion a mudiadau sy'n siomedig â diffyg darpariaeth Gymraeg y banciau yng Nghymru."*

5.9.5. Ym mis Awst y llynedd, cyhoeddodd Grŵp Hawl Cymdeithas yr Iaith adolygiad o archfarchnadoedd, a ddangosodd yn glir nad yw nifer o'r prif gwmnïau yn y maes yn mynd i ddarparu gwasanaethau Cymraeg o sylwedd heb orfodaeth gyfreithiol. Dywedodd *Asda* wrthym mai cydymffurfio â gofynion cyfreithiol oedd y brif ystyriaeth iddynt. Datganodd *Morrisons* y byddai cael gormod o arwyddion yn drysu cwsmeriaid: "Mae cost sylweddol ynghlwm wrth ail-osod yr holl arwyddion tu fewn i'n siopau. Yn nifer o'r ardaloedd mae hefyd angen ystyried faint o le sydd – a gall ychwanegu ail iaith ei wneud yn anodd i gwsmeriaid ddeall yr arwydd". Mae *Sainsbury's* yn esbonio bod rhai arwyddion yn uniaith Saesneg oherwydd "...mae angen i ni sicrhau eu bod yn glir i'n holl gwsmeriaid a'n cydweithwyr. Oherwydd hyn, mae pob arwydd ynglŷn ag iechyd a diogelwch a thaliadau yn uniaith Saesneg"

5.9.6. Mae swyddogion Cymdeithas yr Iaith wedi cwrdd â chymaint o gwmnïau, megis *Morrisons* a *Marks & Spencer*, dros y blynyddoedd diwethaf. Er i ni lwyddo i argyhoeddi rhai unigolion o fewn y cyrff i fabwysiadu polisi, pan fo'r swyddogion hynny yn symud ymlaen mae'r polisi yn mynd yn angof. Yn ogystal, mae diffygion yn rhannol yn deillio o'r ffaith nad yw'r cwmnïau hyn yn trin Cymru fel un uned – mae nifer ohonynt yn rheoli gogledd a de'r wlad o leoedd gwahanol er enghraifft. Felly, er bod gan rai unigolion mewn nifer o gwmnïau gydymdeimlad, mae diffyg statud i sicrhau darpariaeth barhaol yn arwain at wasanaethau tameidiog, anghyson a gwan.

5.9.7. Nid oes yr un banc nac archfarchnad yn darparu gwasanaeth Cymraeg cyflawn, ac nid yw datblygu gwasanaethau Cymraeg yn flaenoriaeth i'r un ohonynt. Nid yw cwmnïau'r sector breifat yn ymateb i'r ddyletswydd foisol sydd arnynt, felly mae'n rhaid rhoi dyletswydd gyfreithiol arnynt.

5.10. Yr angen am fesurau i amddiffyn a hybu gweithredu'n fewnol yn Gymraeg

5.10.1 Nid yw'r gyfraith bresennol yn gwarantu'n ddiamod hawl cyrff i weithio'n fewnol ac yn allanol yn Gymraeg yn unig. Mae bodolaeth sefyllfaoedd o'r fath yn hanfodol os yw'r Gymraeg i ffynnu ar lefel gymunedol ac yn y gweithle.

5.10.2. Yn sgil penderfyniad yr Ombwdsmon i orfodi Cyngor Cymuned Cynwyd i gyhoeddi dogfennau yn Saesneg, codwyd pryderon cynyddol gyda ni y byddai rhaid i ragor o'r cynghorau cymuned prin sy'n gweithredu'n fewnol yn Gymraeg beidio â gweithredu'n fewnol yn Gymraeg.

Mae Comisiynydd y Gymraeg yn glir nad oes amddiffyniad statudol clir drwy'r Safonau sy'n rhoi sicrwydd i'r cyrff hyn. Yn ystod helynt Cartrefi Gwynedd yn ogystal, daeth yn glir nad oedd dull drwy'r Safonau i amddiffyn polisi o weithredu'n fewnol yn Gymraeg gan i'r corff benderfynu gollwng yr angen i allu gweithio drwy'r Gymraeg mewn hysbysebion swyddi nifer o uwch swyddogion.

5.11. Ymestyn hawliau gweithwyr i'r Gymraeg i bob sector

5.11.1 Mae Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011 yn cyfyngu 'Safonau Gweithredu', sef y Safonau sy'n rhoi hawliau iaith i weithwyr ac sy'n ymwneud â pholisïau recriwtio, i gyrff y sector gyhoeddus yn unig, felly nid oes hawl gan weithwyr cwmnïau, megis rhai bws, trên ac ynni, i ddysgu Cymraeg, na gorfodaeth ar y cyrff i roi polisïau yn eu lle er mwyn cynllunio'r gweithlu'n iawn.

5.12. Cynllunio'r gweithlu – angen rhagor o weithredu

5.12.1. Mae llawer o feirniadaeth wedi bod dros y degawdau am fethiant cyrff i gynllunio'r gweithlu fel bod capasiti cyflenwi gwasanaethau Cymraeg yn iawn ac i sicrhau defnydd cynyddol o'r Gymraeg. Mae Safonau'r Gymraeg yn gadael i gyrff benodi gweithwyr sydd heb unrhyw sgiliau Cymraeg ar gyfer eu holl swyddi heb unrhyw ddisgwyliad i ddysgu'r iaith ychwaith. Mae gweision sifil wedi dweud bod problemau o ran gosod mesurau fel sydd eisoes wedi bod yn bolisi gan Heddlu Gogledd Cymru ac eraill, i sicrhau bod pob gweithiwr newydd â sgiliau Cymraeg, a hynny gan nad oes darpariaeth mewn deddfwriaeth gynradd.

5.12.2 Tynnodd asesiad blynyddol Comisiynydd y Gymraeg o berfformiad sefydliadau sylw at ddiffygion difrifol o ran cynllunio'r gweithlu:

"Yn y sector iechyd, chwech o'r 659 hysbyseb a wiriwyd (0.9%) oedd yn cynnwys gofynion ieithyddol statws hanfodol. O'r 595 hysbyseb gan gynghorau, 2% (12) oedd yn cynnwys gofynion ieithyddol statws hanfodol."

"O'r holl fanylebau person a wiriwyd, roedd 4.3% (64 swydd) yn nodi bod sgiliau Cymraeg yn statws hanfodol..."

"Ymhlith y sectorau oedd yn llai tebygol o gynnwys gofynion sgiliau Cymraeg yn y manylebau person oedd y cynghorau (31%), heddluoedd (28%) a'r darparwyr tai cymdeithasol (18%)."

Ac yn ei nodyn briffio am etholiadau'r Cynulliad 2016, dywed Comisiynydd y Gymraeg:

"Her 8 - Bydd angen i lywodraeth nesaf Cymru gymryd camau pwrpasol er mwyn sicrhau bod y newidiadau a ddaw yn sgil diwygio llywodraeth leol yn cynnal a chynyddu'r defnydd o'r Gymraeg ymhob rhan o Gymru. Mae hynny'n cynnwys ... cymryd camau i sicrhau mwy o weinyddu mewnol trwy gyfrwng y Gymraeg o fewn awdurdodau lleol yn y dyfodol gan adeiladu ar yr arfer da sy'n bodoli eisoes."

5.12.3. Heb fesurau cadarn er mwyn cynllunio'r gweithlu nid oes modd gwneud y Gymraeg yn un o brif ieithoedd y gweithle, na chynyddu defnydd y Gymraeg, nac ychwaith ei normaleiddio ledled y wlad. Pwysleisiodd 'Adroddiad y Gweithgor ar yr Iaith Gymraeg a Llywodraeth Leol' a gyhoeddwyd ym mis Mehefin 2016 bwysigrwydd y maes hwn:

"Eto i gyd, cyflwynodd Comisiynydd yr Iaith dystiolaeth mai allan o 595 hysbyseb swydd o 9 Awdurdod Lleol a wiriwyd, dim ond 12 swydd oedd yn cynnwys gofynion ieithyddol statws hanfodol (2%) a dim ond 10 (1.7%) oedd yn cynnwys gofynion ieithyddol statws dymunol."

“Rhaid gofyn y cwestiwn yn blwmp ac yn blaen: beth yw diben addysgu cenedlaethau o bobl ifanc drwy'r Gymraeg neu i siarad Cymraeg oni gwneir defnydd o'r sgiliau hynny mewn gwasanaethau cyhoeddus sydd â gofynion statudol dwy iaith arnyn nhw?”

5.13. Pryder am adnoddau ac annibyniaeth Comisiynydd y Gymraeg

5.13.1. Mae Comisiynydd y Gymraeg wedi mynegi pryderon cynyddol am ei gallu i gyflawni ei swyddogaethau'n iawn gyda thoriadau sylweddol cyson dros y blynyddoedd diwethaf. Mewn llythyr at y pwyllgor cyllideb ym mis Ionawr 2016, dywedodd Comisiynydd y Gymraeg:

“Rwyf wedi derbyn toriadau ariannol i'm cyllideb dros y 2 flynedd diwethaf, gyda thoriad pellach ar gyfer y flwyddyn ariannol nesaf. I'w chymharu â chyllideb o £4,100,000 ar gyfer 2013-14, derbyniwyd toriad o £410,000 (10%) ar gyfer 2014-15 a thoriad o £300,000 (8%) ar gyfer 2015-16.

“Er nad yw cyllideb drafft Llywodraeth Cymru yn nodi'n benodol beth fydd y gyllideb ar gyfer 2016-17, derbyniais llythyr gan y Prif Weinidog ar 23 Rhagfyr yn fy hysbysu o doriad arall o 10%. Byddai hyn yn doriad pellach o £339,000, gan adael cyllideb flynyddol o £3,051,000. Golyga hynny bydd y sefydliad wedi derbyn toriadau mewn termau ariannol o 26% mewn 3 blynedd (32% mewn termau real ar ôl ystyried effaith chwyddiant).”

5.13.2. Mae cyrff cyfatebol eraill yn derbyn arian yn syth o Gronfa Gyfunol Cymru ac felly yn rhydd o unrhyw bwysau anuniongyrchol gan Lywodraeth Cymru. Caiff yr Ombwdsmon Gwasanaethau Cyhoeddus Cymru ei benodi gan y Frenhines yn dilyn argymhelliad gan y Cynulliad, a'i ariannu gan Gronfa Gyfunol Cymru. Caiff y Comisiynydd Safonau, sy'n ymwneud â safonau yn y Cynulliad, ei benodi gan y Cynulliad a'i dalu o Gronfa Gyfunol Cymru. Gellid dadlau bod annibyniaeth ariannol y Comisiynydd yn bwysicach neu, fan lleiaf, cyn bwysiced â'r cyrff hyn o ystyried ei bod yn gyfrifol am reoleiddio Llywodraeth Cymru gyda phwerau cosbi sifil. Yn wir, dyna yw barn y Comisiynydd ei hun:

“Bydd llwyddiant y gyfundrefn safonau yn ddibynnol i raddau ar allu'r Comisiynydd i ddefnyddio'i phwerau i sicrhau cydymffurfiaeth yn ôl yr angen, ac heb deimlo dylanwad gwleidyddol neu ymyrraeth gan eraill. Un o'r sefydliadau cyntaf ddaw yn ddarostyngedig i ofynion safonau yw Llywodraeth Cymru. Wrth i swyddogaethau rheoleiddio'r Comisiynydd ddod i rym mae bod yn annibynnol oddi ar y Llywodraeth yn dod yn fwyfwy pwysig. Mae Comisiynydd y Gymraeg yn gorff annibynnol, ond Gweinidogion Cymru sydd yn ariannu a phenodi'r swydd. Bydd angen i lywodraeth nesaf Cymru sicrhau mai i'r Cynulliad Cenedlaethol fydd y Comisiynydd yn atebol yn y dyfodol ac nid i Lywodraeth Cymru. Dyma linell atebolrwydd yr Ombwdsmon Gwasanaethau Cyhoeddus, a chred y Comisiynydd mai dyma'r llinell atebolrwydd mwyaf priodol ar gyfer Comisiynydd y Gymraeg.”

5.13.3. Yn 2014, comisiynodd Llywodraeth Cymru Dr Mike Shooter i gynnal adolygiad annibynnol o rôl a swyddogaethau Comisiynydd Plant Cymru. Argymhellodd yr adolygiad mai'r Cynulliad yn hytrach na Llywodraeth Cymru ddylai benodi ac ariannu'r Comisiynydd Plant yn y dyfodol. Anghytunodd Llywodraeth ddiwethaf Cymru, er mawr siom i Bwyllgor Plant a Phobl Ifanc y Pedwerydd Cynulliad. Argymhellodd y Pwyllgor y dylai unrhyw bwyllgor olynol yn y Pumed Cynulliad bwysu'n gryf dros ailystyried y penderfyniad hwn.

5.14. Anghysondeb rhwng cyrff datganoledig a chyrff Llywodraeth Prydain

5.14.1. O dan Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011, nid oes modd gorfodi cyrff y goron, megis yr Asiantaeth Safonau Gyrwyr a Cherbydau (DVSA) a'r Swyddfa Pasbort, i gydymffurfio â'r Safonau heb ganiatâd Ysgrifennydd Cymru. Nid yw Ysgrifennydd Cymru wedi caniatáu i'r un o gyrff y

goron fod yn ddarostyngedig i'r Safonau ers i'r Mesur ddod i rym yn 2011.

5.14.2. Yn ogystal, mae Mesur Cymru fel y'i drafftwyd yn debygol o waethygu'r sefyllfa gan y bydd holl adrannau Llywodraeth Prydain yn ogystal â chyrff y goron yn cael eu heithrio o ddarpariaethau datganoledig.

5.14.3. Yn hynny o beth, mae pwerau presennol y Cynulliad yn gliriach ac yn gryfach na'r sefyllfa pan fydd Mesur Cymru wedi dod i rym. Mae cwestiwn yn codi ynghylch a ddylai'r Cynulliad ystyried deddfu cyn mis Ebrill nesaf felly.

5.14.4. Pan ddaw hi at rai ffurflenni a dogfennau, mae ffurf rhai wedi ei ragnodi gan ddeddfwriaeth Senedd San Steffan a hynny'n uniaith Saesneg, ac nid oes modd i'r Safonau, gan eu bod yn is-reoliadau, sicrhau eu bod yn Gymraeg. Er mwyn unioni'r sefyllfa, byddai rhaid cael cymal ar wyneb Mesur y Gymraeg diwygiedig sy'n debyg i erthygl 13 yng nghyfraith sylfaenol Gwlad y Basg.

5.15. Sectorau Coll – enwi cyrff a rhyddid ar-lein

5.15.1. Mae nifer o feysydd bywyd sydd wedi eu heithrio heb unrhyw benderfyniad na bwriad i'w heithrio. Er enghraifft, rydym ar ddeall nad yw Maes Awyr Caerdydd yn ddarostyngedig i'r Safonau er ei fod yn gwmni mae Llywodraeth Cymru yn berchen arno. Mae hynny er gwaethaf y ffaith bod cwmnïau bysiau a threnau yn cael eu henwi yn y Mesur presennol.

5.15.2. Yn yr un modd, ymddengys bod rhyddid i ddefnyddio'r Gymraeg yn adran 111 y Mesur yn gyfyngedig. Ym marn Comisiynydd y Gymraeg, nid yw'n ymestyn i sefyllfaoedd ar-lein megis gwefannau fel *Gumtree* sy'n gwahardd postio yn Gymraeg, *Twitter* sy'n gwahardd aelodau'r cyhoedd rhag hysbysebu trydariau Cymraeg, a *TripAdvisor* sydd ddim yn caniatáu adolygiadau Cymraeg.

6. Asesu'r Gyfundrefn Bresennol – Cryfderau i adeiladu arnynt

6.1. Serch nifer o'r pwyntiau uchod, mae nifer o gryfderau i'r gyfundrefn bresennol, yn enwedig wrth ystyried y gyfundrefn a fu o dan Ddeddf Iaith 1993. Mae'n cynnwys sawl elfen ac egwyddor y dylid eu diogelu wrth i'r Mesur gael ei ddiwygio. Fodd bynnag, mae'r adroddiad hwn yn ei ddangos, mae'n bryd mynd â'r egwyddorion uchod ymhellach.

6.2. Mwy o gysondeb rhwng sectorau

6.2.1. Yn wahanol i'r gyfundrefn cynlluniau iaith, mae gan y gyfundrefn safonau botensial i fod yn fwy cyson rhwng cyrff a sectorau. Fodd bynnag, mae perygl wrth i'r broses symud yn ei blaen y bydd llai a llai o gysondeb yn enwedig gyda thueddiad y gwasanaeth sifil i ychwanegu rhagor o eithriadau ac o ganlyniad i'r diffyg grym i greu hawliau i weithwyr yn y sector breifat. Credwn y byddai hawliau cyffredinol ar wyneb y Mesur yn gwneud hawliau pobl yn gliriach ar draws holl feysydd bywyd. Ymhellach, gallai fanteisio yn fwy ar y cysondeb a gynnigir gan y gyfundrefn Safonau drwy orfodi gweddill y sector breifat i gydymffurfio â'r Ddeddf.

6.3. Y potensial i ymestyn dyletswyddau i gwmnïau telathrebu, megis cwmnïau ffonau symudol

6.3.1. Mae Mesur y Gymraeg yn caniatáu i Weinidogion osod Safonau ar gwmnïau ffonau symudol nad oedd modd gwneud o dan Ddeddf Iaith 1993. Fodd bynnag, nid yw Comisiynydd y Gymraeg na Llywodraeth Cymru wedi gwneud hynny.

6.4. Dulliau gorfodi mwy pwerus na'r hen gynlluniau iaith, megis y gallu i ddirwyo hyd at £5,000

7.4.1. Mae'r gyfundrefn orfodi, er yn ei dyddiau cynnar, yn sicr yn fwy grymus na'r gyfundrefn cynlluniau iaith. Fodd bynnag, credwn fod lle i gynyddu'r trothwy dirwyo mewn rhai achosion.

6.5. Rhai dyletswyddau ychwanegol megis yr hawl i wersi nofio Cymraeg

6.5.1. Mae rhai o'r Safonau yn cynnig gwasanaethau gwell na'r hyn a gafwyd mewn cynlluniau iaith mewn nifer o ardaloedd, megis Safon 84, sy'n golygu bod cyrsiau addysg i'r cyhoedd, megis gwersi nofio i blant, yn gorfod cael eu cynnig yn Gymraeg

6.6. Sefydlu Comisiynydd y Gymraeg, sy'n gallu canolbwyntio ar reoleiddio

6.6.1. Cyn sefydlu Comisiynydd y Gymraeg, cafwyd un corff, Bwrdd yr Iaith Gymraeg, oedd yn gyfrifol am sicrhau cydymffurfiaeth â'r gyfraith ac, ar yr un pryd, hybu a hyrwyddo defnydd gyda'r un cyrff. Gosodwyd Bwrdd yr Iaith Gymraeg mewn sefyllfa anodd dros ben wrth geisio gorfodi a hyrwyddo ar yr un pryd. Mae sefydlu Comisiynydd y Gymraeg fel corff rheoleiddio yn fantais wrth sicrhau gwell darpariaeth gan gyrff. Fodd bynnag, mae'n codi cwestiwn am bwy sy'n gyfrifol am hyrwyddo'r Gymraeg – nid yw'n eglur ar hyn o bryd. Credwn felly y dylid sefydlu Cyngor y Gymraeg a dileu Cyngor Partneriaeth y Gymraeg a Phanel Cynghori'r Comisiynydd.

6.7. Rhyddid i siarad Cymraeg

6.7.1. Mae'r egwyddor gyffredinol hon wedi cynyddu defnydd y Gymraeg yn uniongyrchol mewn nifer o achosion, er bod ymwybyddiaeth o'r rhyddid yn parhau i fod yn llawer rhy isel. Mae wedi golygu bod gan gwmni *Admiral* bolisi iaith a bod rhyddid gan staff y cwmni i siarad Cymraeg gyda chwsmeriaid.

6.8. Egwyddor 'peidio â thrin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg'

6.8.1. Credwn fod rhaid cael camwahanïaethu cadarnhaol er mwyn i'r Gymraeg ffynnu, ac mae'r egwyddor newydd yn y Mesur yn cynnig y potensial bod modd i ragor o ofodau a chyrff ddefnyddio'r Gymraeg fel eu prif iaith.

7. Beth sydd angen newid? Crynodeb

7.1. Yn wyneb yr uchod, credwn fod y canlynol ymysg rhai o'r blaenoriaethau ar gyfer cryfhau defnydd, ynghyd â normaleiddio'r Gymraeg:

- i. Sefydlu hawliau cyffredinol i ddefnyddio'r Gymraeg er mwyn sicrhau bod cyrff yn gwella yn barhaus o ran darparu gwasanaethau, llenwi'r manau gwan anochel a ddaw yn sgil y Safonau, a sicrhau bod hawliau pobl i'r Gymraeg yn ddealladwy
- ii. Ymestyn y Mesur i weddill y sector breifat er mwyn normaleiddio a chryfhau defnydd y Gymraeg ym mhob rhan o fywyd
  - gan enwi ar wyneb y Mesur fanciau, archfarchnadoedd, mân-werthwyr a chwmnïau sydd â throsiant uwch na ffigwr penodol fel blaenoriaethau tymor byr
  - sefydlu grym a dyletswydd ar wyneb y Mesur i ychwanegu holl gyrff y sector breifat fel categorïau o berson y gellid eu hychwanegu at Atodlen 8 y ddeddfwriaeth
- iii. Annibyniaeth penodiad y Comisiynydd gan y Cynulliad ac annibyniaeth cyllido oddi wrth y Llywodraeth
- iv. Sefydlu Cyngor y Gymraeg a chanddo gyllideb a chyfrifoldeb i hyrwyddo a hybu'r Gymraeg, gan ddiddymu Cyngor Partneriaeth y Gymraeg a Phanel Cyngori'r Comisiynydd
- v. Mesurau i sicrhau mwy o swyddi lle mae'r Gymraeg yn hanfodol a chynllunio'r gweithlu'n llawer iawn gwell
- vi. Mesurau i amddiffyn a hybu gweithredu mewnol uniaith Gymraeg a gofodau eraill uniaith Gymraeg
- vii. Dyletswydd i enwi adeiladau, tai, lleoedd a strydoedd yn Gymraeg mewn datblygiadau, ynghyd â diogelu enwau Cymraeg sy'n bodoli eisoes

8. Hawliau Cyffredinol i'r Gymraeg

8.1. Pwrpas hawl cyffredinol i'r Gymraeg, yn debyg i'r rhyddid cyffredinol i siarad yr iaith a sefydlwyd gan adran 111 y Mesur, fyddai:

- i. cynnig eglurder llawer iawn gwell i'r cyhoedd o'u hawliau i'r Gymraeg, ac o ganlyniad, hyder i'w defnyddio
- ii. darparu egwyddor i yrru'r Safonau wrth eu llunio a'u datblygu
- iii. llenwi'r manau gwan yn narpariaethau'r Safonau, megis cyfarfodydd wyneb yn wyneb, cyd-destunau newydd, technoleg newydd a ffurf darparu'r gwasanaethau, megis sefydlu is-gwmnïau neu allanoli
- iv. gwrthbws i'r adrannau am 'resymoldeb a chymesuredd' yn y Mesur er mwyn i'r Safonau gael eu llunio gyda defnydd o'r Gymraeg a hawliau'r cyhoedd fel canolbwynt iddynt
- v. caniatáu i hawliau iaith gryfhau ac esblygu heb fod angen deddfu neu basio rheoliadau'n barhaus
- vi. adeiladu ar y rhyddid i siarad yn adran 111 y ddeddfwriaeth bresennol
- vii. sicrhau nad yw hawliau iaith yn cael eu gwadu mewn cyd-destun yn anfwriadol oherwydd nad yw'r sector neu'r corff wedi eu henwi
- viii. darparu egwyddor a fyddai'n gyrru gwelliant parhaus sefydliadau i ddarparu gwasanaethau yn Gymraeg – rhywbeth sydd wedi'i gollu o'r hyn oedd mewn cynlluniau iaith
- ix. cynorthwyo cyrff, Comisiynydd y Gymraeg, Tribiwnlys y Gymraeg a'r cyhoedd wrth ddehongli'r Safonau

8.2. Mae nifer o fodelau posib er mwyn datgan hyn a chryfhau'r sefyllfa. Gweler isod rai ohonynt:

8.3. Mesur Iaith 2007 Cymdeithas yr Iaith Gymraeg

“Yr hawl i Gael Gwasanaethau yn Gymraeg

(1) Mae gan bob person yng Nghymru yr hawl i gael gwasanaethau drwy'r Gymraeg boed y gwasanaethau hynny am dâl ai peidio.

(2) Yn unol ag adran (1) uchod rhaid i ddarparwyr gwasanaethau gymryd pob cam priodol i ddarparu'u gwasanaethau yn Gymraeg.

...”

8.4. Gwelliant a gyflwynwyd i Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011

“I ychwanegu Adran newydd—

“[ ]Sefydlu hawliau cyffredinol i fynd gyda'r safonau

(1) Mae gan bawb yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg yng Nghymru cyn belled ag y bo hynny'n rhesymol ac yn gymesur o dan yr amgylchiadau.

(2) Nid yw is-adran (1) uchod yn gosod dyletswyddau ar bersonau ac eithrio'r dyletswyddau hynny o dan Ran 4 'r Mesur hwn”

8.5. Gwlad y Basg: Erthygl 5 a 6, Cyfraith Sylfaenol rhif 10, 24ain Tachwedd 1982

1. Mae gan holl ddinasyddion Wlad y Basg yr hawl i fedru ac i ddefnyddio 'r [Fasgeg], ar lafar ac yn ysgrifenedig.

2. Mae'r hawliau ieithyddol sylfaenol canlynol dinasyddion Gwlad y Basg yn cael eu cydnabod:

Mewn perthynas â'r Weinyddiaeth a Sefydliadau Eraill,

a) Yr hawl i gynnal cysylltiadau yn y Fasgeg ... ar lafar ac/neu yn ysgrifenedig â'r Weinyddiaeth ac unrhyw gorff neu sefydliad swyddogol sydd wedi ei leoli yn y Gymuned Ymreolaethol.

b) Yr hawl i dderbyn neu'r hawl i gael eu dysgu yn [y Fasgeg]

c) Yr hawl i dderbyn cyhoeddiadau, rhaglenni radio a theledu a ffurfiau eraill o gyfathrebu yn y Fasgeg.

d) Yr hawl i ddatblygu gweithgareddau undebol, proffesiynol, gwaith a gwleidyddol yn y Fasgeg.

e) Yr hawl i fynegi eich hun yn y Fasgeg mewn unrhyw gyfarfod.

3. Bydd yr awdurdodau cyhoeddus yn gwarantu y caiff yr hawliau hyn eu gweithredu, yn ardaloedd tiriogaethol y Gymuned Ymreolaethol, er mwyn sicrhau eu bod yn effeithiol ac yn weithredol.

Erthygl 6

1. Bydd hawl pob dinesydd i ddefnyddio'r [Fasgeg] wrth ymwneud o fewn ardaloedd y Gymuned Ymreolaethol, ac i gael eu trin yn [y Fasgeg], yn cael ei gydnabod. I'r perwyl hwn, cymerir mesurau perthnasol a darperir y dulliau angenrheidiol er mwyn sicrhau y gweithredir yr hawl hwn yn gynyddol.

1. Euskal Herritar guztiek dute hizkuntza ofizialak hitzez nahiz idatziz ezagutzeko eta erabiltzeko eskubide.

2. Euskal Herritarrei honako funtsezko hizkuntza-eskubide hauek aitortzen zaizkie:

a) Ardulararitzarekin eta Autonomia-Elkartean kokatutako edozein Ihardutze-Sail edo Erakunderekin harremanak hitzez eta/edo idatziz euskeraz edo gaztelaniaz izateko eskubidea.

b) Ikasketak bi hizkuntza ofizialetan egiteko eskubidea.

c) Aldizkariak, irrati eta telebista eta beste adierazpideetako emankizunak euskeraz jasotzeko eskubidea.

d) Lanbidezko, lanezko, politikazko eta sindikaritzazko ekintzetan euskeraz aritzeko eskubidea.

e) Edozein bilkuratan euskeraz egiteko eskubidea.

3. Eskubide hauek eraginkorrek eta benetakoak izan daitezzen, herri-agintesailek beroien erabilpena bermatuko dute.

Atala 6

Herritar guztiei, Autonomia Elkarteko lurremuan Herri-Ardulararitzarekin izan ditzaten harremanetan euskera nahiz gaztelania erabiltzeko eta bakoitzak aukera dezan hizkuntza ofizialean harrera egin dakioneko eskubidea aitortzen zaie. Horretarako, behar daitezzen neurriak hartuko dira eta eskubide honen erabilpena arian-arian bermatzeko beharrezko gerta daitezzen eskuarteak ebatziko.

[Ffynhonell: http://www.legebiltzarra.eus/pdfdocs/leyes/ley19820010_f_eus.html
<http://www.baikara.org/wp-content/uploads/2011/01/Ley-normalizacion-Euskera.pdf>

8.6. Catalonia: Erthyglau 3 a 4, Deddf Polisi Iaith, Rhif 1, 1998

Gellir defnyddio'r Gatalaneg ... [fel iaith swyddogol] yn ddiwahân gan ddinasyddion ym mhob gweithgaredd preifat a chyhoeddus yn ddiethriad. Mae gan weithdrefnau cyfreithiol a gynhelir yn [y Gatalaneg] ... cyn belled ag y mae'r iaith a ddefnyddir yn yr cwestiwn, ddilysrwydd ac effaith llawn.

El català és lllengua oficial de Catalunya ... a llengües oficials, poden ésser emprades indistintament pels ciutadans i ciutadanes en totes les activitats públiques i privades sense discriminació. Els actes jurídics fets en qualsevoldeles dues llengües oficials tenen, pel que fa a la llengua, plena validesa i eficàcia.

Mae gan bawb yng Nghatalonia'r hawl:

A) I fod yn rhugl yn [y Gatalaneg]

B) I fynegi eu hunain yn [y Gatalaneg], ar lafar neu yn ysgrifenedig, â'u cysylltiadau yn ogystal â mewn gweithdrefnau preifat a chyhoeddus

C) I gael eu gwasanaethau yn [y Gatalaneg] yn y modd a bennir gan y Ddeddf hon

Ch) I ddefnyddio'r [Gatalaneg] yn rhydd ym mhob maes

D) I beidio â dioddef camwahaniaethu ar sail yr iaith swyddogol a ddefnyddiant

A Catalunya tothom té dret a :

a) Conèixer lesdues [el català].

b) Expressar-se en qualsevol de [el català], oralment i perescrit, en les relacions i els actes públics i privats.

c) Ésser atès en qualsevol de [el català] en els termes que aquesta Llei estableix.

d) Emprar lliurement qualsevol [el català] tots els àmbits.

e) No ésser discriminat per raó de la llengua oficial que empra.

8.7. Hawliau Addysg

8.8. Mae'n werth nodi bod yr un ddeddfwriaeth iaith yng Ngwlad y Basg a Chatalonia yn delio ag hawliau i addysg yn yr iaith frodorol yn ogystal â'r hawl cyffredinol i ddefnyddio'r iaith frodorol.

Erthygl 20 – deddf addysg Catalonia:

1. Mae'r Gatalaneg, fel priod iaith Catalonia, hefyd yn iaith addysg, ar bob lefel ac ym mhob math o addysgu.

2. Bydd sefydliadau addysg ar bob lefel yn peri mai'r Gatalaneg yw'r cyfrwng arferol i fynegi gweithgareddau addysgu a gweinyddol, yn fewnol ac yn allanol.

1. El català, com a llengua pròpia de Catalunya, ho és també de l'ensenyament, en tots els nivells i les modalitats educatius.

2. Els centres d'ensenyament de qualsevol grau han de fer del català el vehicle d'expressió normal en llurs activitats docents i administratives, tant les internes com les externes.

Erthygl 21 – Catalonia

1. Dylai'r Gatalaneg fel arfer gael ei defnyddio fel y cyfrwng addysgu a dysgu mewn addysg nad yw'n addysg Prifysgol

1. El català s'ha d'utilitzar normalment com a llengua vehicular i d'aprenentatge en l'ensenyament no universitari.

Erthygl 22 – addysg uwch Catalonia

Mewn coleg addysg bellach a phrifysgolion, mae gan y staff a'r myfyrwyr yr hawl i fynegi eu hunain, ar lafar ac yn ysgrifenedig, yn yr iaith swyddogol o'u dewis

En els centres d'ensenyament superior i universitari, el professorat i l'alumnat tenen dret a expressar-se en cada cas, oralment o per escrit, en la llengua oficial que prefereixin.

Erthygl 15 – Gwlad y Basg

Cydnabyddir hawl yr holl fyfyrwyr i gael eu haddysgu... yn y Fasgeg...ar y lefelau addysgol gwahanol

I'r perwyl hwn bydd y Senedd a'r Llywodraeth yn mabwysiadu'r mesurau angenrheidiol hynny a fydd yn gogwyddo tuag at ehangu cynyddol yn nwyieithrwydd system addysg Cymuned Ymreolaethol Gwlad y Basg.

Ikasle guztiei, hezkuntza maila ezberdinetan, irakaskuntza euskeraz eta gaztelaniaz hartzeko eskubidea aitortzen zaie.

Horretarako Legebiltzarrak, edo hala badagokio Jaurlaritzak, elebitasuna arian-arian Euskal Herriko Autonomia-Elkarteko hezkuntza-erapidetza osora hedatu dedineko xedezko neurri egokiak hartuko ditu.

[<http://llengua.gencat.cat/en/details/article/Capitol-III-00001>]

9. Y Gweithlu

9.1. Yn ogystal, mae deddfwriaeth yng Ngwlad y Basg a Chatalonia yn cydnabod pwysigrwydd cynllunio'r gweithlu ar wyneb eu deddfau hwythau – maes, yn ôl nifer o adroddiadau gan Gomisiynydd y Gymraeg a gweithgorau'r Llywodraeth, y mae angen canolbwyntio arno er mwyn i'r Gymraeg ffynnu. Mae deddfwriaeth y gwledydd hynny yn datgan y canlynol:

Erthygl 14 – Gwlad y Basg

1. Er mwyn gwneud yr hawliau a gydnabyddir yn Erthygl 6 y gyfraith hon yn effeithiol, bydd yr awdurdodau cyhoeddus yn mabwysiadu'r mesurau hynny a fydd yn gogwyddo'n gynyddol tuag at y Fasgeg fel iaith y gweithlu sy'n ymwneud â gweinyddiaeth gyhoeddus yng Nghymuned Ymreolaethol Gwlad.

1. Lege honen 6garren atalean aitortzen diren eskubideak egiteratu daitezen, herri-agintariiek Euskal Herriko Autonomia-Elkarteko Herri-Arduralaritzari atxikitako lanariak arian-arian euskalduntzeko xedezko neurriak hartuko dituzte.

Erthygl 24 – Staff Addysgu – Catalonia

Bydd y staff addysgu yn sefydliadau addysg Catalonia, ar unrhyw lefel o addysg nad yw'n addysg prifysgol yn medru'r ddwy iaith ac yn medru eu defnyddio yn eu tasgau dysgu.

Article 24

El professorat dels centres docents de Catalunya de qualsevol nivell de l'ensenyament no universitari ha de conèixer les dues llengües oficials i ha d'estar en condicions de poder fer-ne ús en la tasca docent.

Erthygl 19 a 20 - Gwlad y Basg

Bydd Ysgolion Hyfforddi Athrawon y Brifysgol yn addasu eu cynlluniau addysgu er mwyn sicrhau bod yr holl staff yn hollol rugl yn y Fasgeg a'r Sbaeneg, yn unol â gofynion eu harbenigedd

Atala 19 & 20

Irakasleen gaikuntzarako unibersitate-eskolek irakasleak bere berarizkotasunak eskatzen duenaren arauera euskeraz eta gazteleraz erabat gai izan daitezela lortzeko egokituko dituzte bere ikasketa-egitarauak.

1. Bydd y Llywodraeth, er mwyn gwneud yr hawl i dderbyn addysg yn y Fasgeg yn weithredol, yn sefydlu'r dulliau hynny a fydd yn gogwyddo tuag at wneud y gweithlu addysgu yn gynyddol Basgeg ei iaith.

1. Jaurlaritzak, irakaskuntza euskeraz hartzeko eskubidea egiteratzeko, irakasleak arian-arian gehiago euskalduntzeko bideak jarriko ditu.

2. Yn yr un modd, bydd yn penderfynu pa swyddi y bydd medru'r Fasgeg yn hanfodol ar eu cyfer, er mwyn cydymffurfio â'r hyn a bennir yn Erthyglau 15 ac 16 y gyfraith hon.

2. Halaber, eta Lege honen 15garren eta 16garren ataletan ohartemandakoa betetzeko, euskeraz jakitea nahitaezko izango duten lantoki edo irakaskuntza-gelak zehaztuko ditu.

10. Ymestyn Mesur y Gymraeg 2011 i weddill y sector breifat

9.1. Fel y nodir uchod, roedd Maniffesto Llafur yn etholiadau'r Cynulliad 2016 yn datgan: *"Yn ystod y tymor nesaf byddwn: ... Yn diwygio Mesur y Gymraeg er mwyn bod busnes ac eraill yn gallu buddsoddi i hyrwyddo'r defnydd o'r Gymraeg"*

9.2. Mae Llywodraeth Cymru wedi, ac yn cefnogi, ymestyn Mesur y Gymraeg i ragor o'r sector breifat. Er enghraifft, dywedodd Y Prif Weinidog *Carwyn Jones* gerbron y Senedd: *"Mae'r Llywodraeth wrth gwrs yn gefnogol o'r syniad o osod dyletswyddau ar gwmnïau yn y sector preifat...Rwy'n ffyddiog y byddwn yn gosod safonau pellach ar y sector breifat wrth i'r broses fynd yn ei flaen."*

9.3. Ymhellach, mewn cyfarfod gyda Chymdeithas yr Iaith Gymraeg ym mis Tachwedd 2015, dywedodd y Prif Weinidog, *Carwyn Jones*, wrth Gymdeithas yr Iaith Gymraeg bod banciau yn 'ddigon mawr' i'w cynnwys yng nghyfundrefn Safonau'r Gymraeg.

9.4. Mewn ymateb i'n deiseb i ymestyn y Mesur i weddill y sector breifat, dywedodd y Prif Weinidog *Carwyn Jones* mewn llythyr at y pwyllgor deisebau ar 11fed Ionawr 2016 y byddai'n: *"... awyddus i ystyried ffyrdd o hwyluso'r broses o wneud safonau ac ystyried os oes angen ymestyn sgôp y Mesur i alluogi Comisiynydd y Gymraeg i osod safonau ar sectorau eraill."*

9.5. Mae cryn dystiolaeth nad oes modd sicrhau gwelliant parhaus ar draws sector lawn yr economi heb ddeddfwriaeth. Er enghraifft, ym mis Ebrill 2015, cyhoeddwyd adroddiad bancio gan Gomisiynydd y Gymraeg a ddywedodd:

"... yn ystod y misoedd a'r blynyddoedd diwethaf mae'r gwasanaethau Cymraeg fel pe baent wedi eu diraddio. Camu yn ôl yn hytrach nag ymlaen wnaeth banciau o safbwynt eu defnydd o'r Gymraeg yn ystod y blynyddoedd diwethaf; a ni wnaed lle i'r Gymraeg yn y datblygiadau arloesol sy'n prysur ddisodli'r dulliau traddodiadol o fancio."

9.6. Ymhellach, mae adolygiad Cymdeithas yr Iaith Gymraeg o archfarchnadoedd hefyd yn egluro nad oes modd gwella hawliau iaith ar draws y sector heb ddeddfwriaeth.

11. Gweinyddu'n fewnol yn Gymraeg

11.1. Fel y nodir uchod, mae gofodau lle mae'r Gymraeg yn unig iaith y lleoliad neu sefyllfa yn hanfodol os yw'r Gymraeg i ffynnu. Mae arbenigwyr yn cytuno bod gofodau o'r fath yn un o gonglfeini llwyddiant iaith. Fodd bynnag, mae prinder difrifol o sefyllfaoedd o'r fath. Mae helyntion Cyngor Cymuned Cynwyd a Chartrefi Gwynedd yn dangos yn glir nad yw strwythurau cenedlaethol i amddiffyn a hybu gweithredu'n fewnol yn Gymraeg yn ddigonol.

11.2. Un o brif argymhellion adroddiad 'Iaith, Gwaith a Gwasanaethau Dwyieithog: Adroddiad y Gweithgor ar yr Iaith Gymraeg a Llywodraeth Leol' ydy y dylai'r Gymraeg fod yn sgil hanfodol yn y bedair prif swydd mewn llywodraeth leol.

11.3. Mae'n bwysig nodi bod rhai cyrff, megis Cyngor Sir Gaerfyrddin gyda chefnogaeth draws-bleidiol, wedi datgan eu bod am symud at weinyddiaeth fewnol Gymraeg. Fodd bynnag, nid yw'r Safonau yn cynnig llwybr nag amddiffyniad clir wrth symud at y polisi hwn.

11.4. Mae gan Gatalonia a Gwlad y Basg fesurau er mwyn amddiffyn a chynyddu nifer y cyrff yn hyn o beth:

Erthygl 9, Deddf Polisi Iaith, Rhif 1, 1998, Catalonia

1. Bydd y *Generalitat*, awdurdodau lleol a chorfforaethau cyhoeddus eraill yng Nghatalonia, sefydliadau a'r gwasanaethau a'r cwmnïau trwyddedig y maent yn gyfrifol amdanynt yn defnyddio'r Gatalaneg yn eu gweithdrefnau mewnol ac yn y berthynas â'i gilydd..."

1. La Generalitat, les administracions locals i les altres corporacions públiques de Catalunya, les institucions i les em-preses que en depenen i els concessionaris de llurs serveis han d'emprar el català en llurs actuacions internes i en la relació entre ells..."

Erthygl 8 – Cyfraith Sylfaenol Rhif 10, Gwlad y Basg

3. Er gwaethaf yr hyn a nodir uchod, gall yr awdurdodau cyhoeddus wneud defnydd o'r Fasgeg a'r Fasgeg yn unig ym maes gweinyddiaeth leol..."

3. Gorago agindutakoa hala dela ere, udalaren gizarte-hizkuntzazko egoera dela eta, herritarren eskubideen kaltetango gerta ez dedinean, herri-agintariek, Toki-Ardulararitzaren alorrean, euskera bakarrik erabili ahal izango dute(5).

12. Diogelu a hyrwyddo enwau Cymraeg a statws y Gymraeg ym mhob maes

12.1. Ceir cwynion cyson am enwau Cymraeg a statws y Gymraeg yn cael eu hisraddio gan ddatblygiadau, megis One Central Square yng Nghaerdydd, Plas Glynllifon yng Nghaernarfon, enwi tafarn newydd the *'The Starling Cloud'* yn Aberystwyth, enwau strydoedd ym Mhontypridd a *Friars Walk* yng Nghasnewydd. Fodd bynnag, nid oes cyfraith sy'n sicrhau bod statws swyddogol y Gymraeg ac enwau Cymraeg yn cael eu parchu eu diogelu, a'u hyrwyddo ledled Cymru.

12.2. Mae cyfraith Gwlad y Basg a Chatalonia yn cynnwys rhai cymalau sy'n berthnasol i'r materion hyn:

Erthygl 18, Deddf Polisi Iaith, Rhif 1,
1998, Catalonia

Fersiynau Catalaneg enwau llefydd
Catalonia yn unig yw'r rhai swyddogol...

Els topònims de Catalunya tenen com a
única forma oficial la catalana...

Erthygl 10 – Cyfraith Sylfaenol Rhif 10,
Gwlad y Basg

“1. Sefydlir enwau swyddogol tiriogaethau, ardaloedd trefol, grwpiau poblogaeth, nodweddiad daearyddol, ffyrdd trefol, ac yn gyffredinol, holl enwau llefydd yng Nghymuned Ymreolaethol Gwlad y Basg, gan y llywodraeth, Sefydliadau Taleithiol y Tiriogaethau Hanesyddol neu gorfforaethau lleol yn eu priod ardaloedd, gan barchu bob tro y Fasgeg, Romáwns, neu'r Sbaeneg gwreiddiol, gyda'r ffurf ysgrifenedig academaidd cywir ymhob iaith.”

Autonomia-Elkarteko lurralde, udal, herri, jeografia-gorabehera, hiribide eta, oro har, toki-izen guztien izen ofizialak Jauraritzak, Kondaira-Lurraldeetako Foru-Erakundeek edo Toki-Erakundeek finkatuko dituzte, bakoitzak berari dagokion aginte-eremuaren barruan eta, beti ere, jatorrizko izen euskaldun, erromantzeko edo gaztelaniazkoari, hizkuntza bakoitzari dagokion idazkeraz men eginez.

13. Casgliadau

13.1. Credwn fod cyfrifoldeb ar Lywodraeth Cymru a'r Cynulliad wrth ystyried deddfu yn y maes i ganolbwyntio ar y cyhoedd a defnydd o'r Gymraeg yn hytrach na buddiannau swyddogion cyrff. Mae'n bwysig nad yw'r Llywodraeth yn canolbwyntio ar leihau gwaith papur er lles gweision sifil, ar draul ymdrech i wella'r gyfundrefn ar lawr gwlad a defnydd yr iaith.

13.2. Sylweddolwn mai ar ddechrau'r drafodaeth am gryfhau Mesur y Gymraeg ydyn ni, a chynigiwn yr argymhellion uchod fel cyfraniad at y drafodaeth. Bwriadwn fireinio ein cynigion wrth gynnal cyfarfodydd cyhoeddus ledled Cymru dros y misoedd nesaf.

Grŵp Hawl
Cymdeithas yr Iaith Gymraeg

Gorffennaf 2016

Ymateb i'r Ymgynghoriad

Dogfen ymgynghorol yw hon, os oes sylwadau gennych, mae croeso i chi gysylltu â ni drwy'r dulliau canlynol erbyn 16eg Medi 2016:

post@cymdeithas.cymru

[@cymdeithas](https://www.instagram.com/cymdeithas)

[facebook.com/cymdeithas](https://www.facebook.com/cymdeithas)

01970 624501

Cymdeithas yr Iaith,
Prif Swyddfa, Ystafell 5, Y Cambria, Rhodfa'r Môr,
Aberystwyth, SY23 2AZ

Document is Restricted

Adam Vaughan
Deputy Clerk
Culture, Welsh Language & Communications Committee
National Assembly for Wales

VIA E MAIL

17th October 2018

Dear Adam

I am writing as Principal of the Royal Welsh College of Music & Drama in response to the report by the Culture, Welsh Language and Communications Committee (CWLCC) '*Hitting the Right Note: Inquiry into Funding for and Access to Music Education*' (June 2018) and in advance of the debate on the Welsh Government's response to the report scheduled at the Senedd for October 24.

The Royal Welsh College of Music & Drama (RWCMD) is the National Conservatoire of Wales. It operates within an international marketplace of leading Conservatoires and Drama Schools and provides specialist performance-based training that enables young professional artists to enter and shape the world of music, theatre and the related professions. The College has a key educational role in Wales - identifying and developing new talent and providing high quality vocational training tailored to the demands of today's rapidly growing arts and creative industries. The College is also proud of its Junior Conservatoire which offers the only training of its kind in Wales, each week immersing students in a specialist environment where they can benefit from an intensive and holistic musical education.

The College's relationship to music education as a whole in Wales is critical. The success and sustainability of the College relies on its ability to recruit the most talented students. Although overall performance in this area remains strong, we have recently witnessed a significant shift in demographic patterns within our recruitment. Historically, the College has attracted up to a third of its applications for undergraduate music study from Wales, reflecting both the nation's rich musical heritage and the outstanding performance of the country's music service provision. However, in recent years, we have seen this number decline significantly, for example over the past six years undergraduate music applications from Welsh-domiciled students have fallen by 30% and now account for just 13% of overall application numbers. The correlation between this statistical pattern and the declining music service provision across Wales provides an indication of the seriousness of the current situation. It is a stark portent of a potential future picture which may emerge in the absence of a concerted effort to remedy the decline of a strong, nationwide music service provision.

A similar pattern of decline relating to the musical activities of young people in Wales has been experienced by other national organisations, including the Associated Board of the Royal Schools of Music (ABRSM) which has seen entrant numbers for music examinations in Wales fall significantly over recent years. Similarly, flagship ensembles within the newly reconfigured National Youth Arts Wales organisation have struggled to recruit in key areas, for example the National Youth Orchestra of Wales this year had to revise its eligibility criteria in order to reach required numbers of sufficiently advanced players.

We firmly believe that our remit as a National and a Royal institution extends beyond the boundaries of our own specialist training activities. This may be evidenced, for example in our extensive programme of outreach and community engagement activities which, in 2017-18 went to 100 venues across 10 Welsh local education authorities and involved over 8500 young participants in over 200 workshops. However, these activities can only serve as an enhancement to the work of a wider network of locally-based music education resources working with young people week by week.

In relation to the CWLCC's report, the National Conservatoire welcomes the Welsh Government's commitment to ensuring that access to music and music education is available for all learners who wish to participate, irrespective of location, social background or ability to pay. It also welcomes the Government's reference to a National Plan for Music Education (responsibility for which might naturally sit within the remit of the Cabinet Secretary for Education), and the allocation of £1 million per annum for 2018/19 and 2019/20 to support music service provision during a particularly challenging period of delivery and change. We see the potential of these developments as key enhancements to other Government initiatives, including its investment in the endowment fund and the musical instrument amnesty (within which the College has been pleased to play a central role). We believe that the establishment of a national, over-arching body for music services in Wales with associated financial capabilities and a regional element to its delivery on a ground level could provide a key way forward for all concerned.

The Royal Welsh College of Music & Drama has been pleased to host recent meetings of the Music Education Council (MEC) in its discussions relating to the future of Welsh music services and is fully committed to playing a practical role in support of a solution-led approach to what is clearly a complex set of issues surrounding this area of national educational significance. Within the overall ecosystem of music education that combines both school curriculum and for example music service provision, we would be able in particular to play a leading role in developing a National Strategy for Exceptional Talent in Music, and to use our extensive expertise to support workforce development through offering programmes of Continuing Professional Development for peripatetic music teachers across Wales, and for example providing input to primary and secondary teacher training. In addition, we can offer our broad experience in providing outreach and community engagement projects in music as part of a coordinated, inclusive and nationwide network in this area in collaboration with industry partners across Wales.

I hope that this response has been helpful and I look forward to the debate on 24th October and its outcomes.

Yours sincerely

Professor Helena Gaunt
Principal

Agenda Item 3.2

Gofynnwch am/Please ask for:
Llinell uniongyrchol/Direct line:
Ebost/Email:

17 October 2018
Dr Chris Llewelyn
029 2046 8614
chris.llewelyn@wlga.gov.uk

Mrs Bethan Sayed AM
Chair
Culture, Welsh Language and Communications Committee
National Assembly for Wales
Cardiff Bay
CF99 1NA

Dear Bethan,

Hitting the Right Note: Inquiry into Funding for and Access to Music Education

I understand that the Culture, Welsh Language and Communications Committee's report "Hitting the Right Note Inquiry into Funding for and Access to Music Education" and the Welsh Government's response are being discussed at a plenary debate on 24th October. I thought it might be useful therefore if I were to provide some further thoughts on music education, your Committee's Report and the Welsh Government response in advance of the debate.

It is clear that we all share a commitment to music education in Wales and the aspiration that all learners in Wales should have fair and affordable access to music services, regardless of where they live or their circumstances. My colleagues in local government and I would share many of the ideas and proposals set out in your Report but believe strongly that music services should be delivered within a democratic framework of local accountability.

The main challenge to the provision and sustainability of music services in Wales arises from the sustained period of austerity over the last 10 years and cuts in local government budgets. Local authorities and their schools are facing further cuts to their budgets in 2018-19 and that is by far the biggest threat to the provision of music services in Wales. Creating unelected quango is not the solution to the problem. No amount of tinkering with structure and processes, or the constant review of service provision, can overcome the impact of 9 successive years of funding cuts. The WLGA is therefore opposed to the creation of another arms-length national body to deliver what is a valued local service and urges the Welsh Government to reconsider its proposed cuts to education.

As ever, the WLGA is more than happy to work creatively and constructively with your Committee, the Welsh government and other partners in exploring the range of ideas set out by your report but if the sustained cuts to local government services continue, then the

Steve Thomas CBE
Prif Weithredwr
Chief Executive

Cymdeithas Llywodraeth
Leol Cymru
Tŷ Llywodraeth Leol
Rhodfa Drake
CAERDYDD CF10 4LG
Ffôn: 029 2046 8600

Welsh Local Government
Association
Local Government House
Drake Walk
CARDIFF CF10 4LG
Tel: 029 2046 8600

wlga.cymru
wlga.wales

@WelshLGA

Croesawn ohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg a byddwn yn ymateb i ohebiaeth yn yr un iaith.

Ni fydd defnyddio'r naill iaith na'r llall yn arwain at oedi.

We welcome correspondence in Welsh and English and will respond to correspondence in the same language.
Use of either language will not lead to a delay.

damage to services such as these as well as other important local services will be irreversible.

Yours sincerely

**Councillor Debbie Wilcox
Leader of WLGA**

Steve Thomas CBE
Prif Weithredwr
Chief Executive

Cymdeithas
Llywodraeth Leol
Cymru
Tŷ Llywodraeth Leol
Rhodfa Drake
CAERDYDD CF10
4LG
Ffôn: 029 2046 8600

Croesawn ohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg a byddwn yn ymateb i ohebiaeth yn yr un iaith.

Ni fydd defnyddio'r naill iaith na'r llall yn arwain at oedi.

We welcome correspondence in Welsh and English and will respond to correspondence in the same language.
Use of either language will not lead to a delay.

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

Ein cyf/Our ref MA-P/KW/3631/18

Mrs Bethan Sayed AM, Chair
Culture, Welsh Language and Communication Committee
National Assembly for Wales
Cardiff Bay
Cardiff.
CF99 1NA

19 October 2018

Dear Bethan,

ANTHEM – MUSIC FUND WALES

Thank you for your letter of 24 September regarding Anthem, Music Fund Wales.

You have asked how Anthem is progressing. The organisation has been established and following a robust recruitment and selection exercise, the Arts Council of Wales has appointed a Chair. A public announcement on the name of the Chair will be made in the next few days.

You refer to the funding investment provided by Welsh Government to establish Anthem and how the organisation's funds will need to be built up from a variety of sources over the next few years. We fully understand the challenges of capitalising the fund to reach a level where it can begin to start making a difference to young musicians and we are confident that the new Chair has the skills and experience to ensure that this can be achieved.

Anthem is now entering an exciting phase of its development as the new Chair looks to recruit a Board that can deliver on the fund capitalisation phase through the development of a sustainable long-term funding strategy.

Thank you for drawing my attention to the Culture, Welsh Language and Communications Committee's report 'Building Resilience: Inquiry into non-public funding of the arts' and the challenges identified within the report. I appreciate that for some organisations within the Arts sector that there can be some difficulties in raising funding.

Bae Caerdydd • Cardiff Bay
Caerdydd • Cardiff
CF99 1NA

Canolfan Cyswllt Cyntaf / First Point of Contact Centre:
0300 0604400

Gohebiaeth.Kirsty.Williams@llyw.cymru
Correspondence.Kirsty.Williams@gov.wales

Rydym yn croesawu derbyn gohebiaeth yn Gymraeg. Byddwn yn ateb gohebiaeth a dderbynnir yn Gymraeg yn Gymraeg ac ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

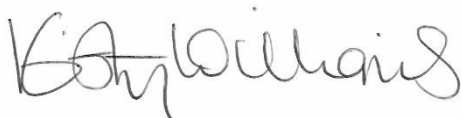
We welcome receiving correspondence in Welsh. Any correspondence received in Welsh will be answered in Welsh and corresponding in Welsh will not lead to a delay in responding.

Anthem is, as you will recall, the Welsh Government's long-term strategy to help support arts organisations and individuals to access additional sources of funding to ensure that all young people have the opportunities to reach their full musical potential. While the precise nature of this support will be determined by Anthem itself, it is critical that the fund is utilised as an additional source of support and not a replacement for current funding schemes.

I also note, following your meeting with the Chief Executive of Community Foundation in Wales, (CFIW) the potential opportunity for Anthem to collaborate with them to utilise their experience in the management of charitable investments and development of endowment funds.

The Minister for Culture, Tourism and Sport and I met the new Chair of Anthem on 17 October. While how they approach their fund-raising activity is ultimately a matter for the Chair and its Board to consider, I made the Chair aware of the excellent good-practice and expertise that already exists and can be called upon to help the organisation achieve its goals.

Yours sincerely

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Kirsty Williams', written in a cursive style.

Kirsty Williams AC/AM

Ysgrifennydd y Cabinet dros Addysg
Cabinet Secretary for Education

Agenda Item 3.4

20 September 2018

Bethan Sayed
Chair of the Culture, Welsh and Communications Committee

SeneddDGCh@cynulliad.cymru

cc. stephen.george@cynulliad.cymru

Dear Bethan

S4C Commercial Details for the Committee

Thank you for the opportunity to give evidence to the committee on 18 July 2018 as part of your inquiry into the review of S4C. During the session, we offered to send additional details to the members about S4C's commercial work.

As has been reported in our annual reports, over recent years, S4C implemented a commercial strategy that emphasised taking advantage of opportunities to extend and promote the S4C brand and to create additional income or long-term capital value for S4C. As Owen told the committee, a new strategy is being developed following an assessment of the previous strategy, which also considers the recommendations of the independent review of S4C that was published in March 2018, namely that the UK Government should consider amending the current approval requirements in order to give S4C more freedom to invest and generate commercial revenue.

S4C Commercial (which is separate from S4C's public funding) is responsible for a variety of commercial activities and investments that aim to generate a sustainable income stream in addition to S4C's public service. Recently, these activities have included advertisements and sponsorship on the television service and on the Clic site (working with S4C's advertising agent, Sky Media), investing in the co-production of television programmes, producing materials that promote elements of the service, such as the Cyw brand, investing in investment funds, and making financial investments, usually in the form of equity, in companies and ventures in the field of content and digital. S4C Commercial is unable to receive any subsidy from S4C and there are arms-length arrangements in place to ensure this.

Any profit generated by our commercial activities is paid as a dividend to S4C, which contributes additional income to support S4C's public service. S4C's commercial activities contribute approximately £2m per annum on average to S4C's public service fund. Although this represents a small percentage of S4C's income, this is an important financial contribution, which enables S4C to invest in content and services that would otherwise not be possible. The money that is held in S4C's commercial fund has been generated by the channel's commercial activities in the past.

S4C Commercial consists of four S4C sub-groups:

- S4C Commercial Limited
- S4C Digital Media Limited
- S4C International Limited
- S4C2 Limited

Details of S4C Commercial can be found in [S4C's Annual Report](#) and also on the Companies House website.

The Westminster Government accepted the recommendation to amend S4C's remit, and the Authority Board has already started to discuss options with the government in order to agree on a suitable framework for commercial activities in the future. This work includes considering how to incorporate S4C's commercial activities directly under the supervision of the Authority Board (and the shadow Unitary Board) in order to ensure closer links between S4C's overall strategy and accountability for the performance of commercial activities.

To reiterate the earlier point, S4C's commercial strategy is being reviewed after a recent assessment under a new Chief Executive. This includes reconsidering the purpose of the commercial fund, its relationship with the public service's activities, the types of activities and investments that are appropriate, the risk profile of the ventures and structure, and accountability for the commercial activities. We would be happy to update the committee in the future.

In the meantime, we hope that this answers the questions that were raised during the session. Furthermore, please find attached the relevant clause of the Communications Act 2003 and a historic explanation of why the existing arrangements have meant that S4C has not been able to act as quickly as it could.

Yours sincerely,

Huw Jones
Chair

Owen Evans
Chief Executive

Deddf Cyfathrebiadau 2003

[206 Other activities of Welsh Authority](#)

(1) The activities that the Welsh Authority are able to carry on include activities which appear to them—

(a) to be activities that it is appropriate for them to carry on in association with the carrying out of their function of providing S4C, S4C Digital or a service the provision of which is approved under section 205; and

(b) to be connected, otherwise than merely in financial terms, with activities undertaken by them for the carrying out of that function.

(2) The approval of the Secretary of State is required for the carrying on by the Welsh Authority of activities authorised only by subsection (1).

(3) The approval of the Secretary of State—

(a) must be contained in an order made by him; and

(b) may be a general approval in relation to a description of activities or a specific approval in relation to particular activities.

(4) The activities capable of being authorised under subsection (1)—

(a) do not include the provision of a licensable service; but

(b) do include activities for securing the provision of such a service by an S4C company and other activities connected with the provision of such a service by such a company.

(5) The activities referred to in subsection (4)(b) include—

(a) the formation of a company to provide a programme service;

(b) the taking of steps by means of which a company that is providing such a service becomes an S4C company.

(6) For sub-paragraphs (2) and (3) of paragraph 1 of Schedule 6 to the 1990 Act (power of Welsh Authority to do things incidental or conducive to the carrying out of their functions) there shall be substituted—

“(2) The Authority may do anything which appears to them to be incidental or conducive to the carrying out of their functions.

(3) The powers of the Authority under sub-paragraph (2) include power, to the extent that it appears to them incidental or conducive to the carrying out of their functions to do so—

(a) to carry on activities (other than those comprised in their duty to carry out their functions under section 204 of the Communications Act 2003) through S4C companies; and

(b) to participate with others in the carrying on of any such activities.”

(7) In this section “licensable service” means a service that would fall to be regulated under section 211 or 245 if provided by an S4C company.

(8) Section 57(1A)(b) and (1B) of the 1990 Act (power of Welsh Authority to establish, acquire an interest in or assist a qualifying company) shall cease to have effect.

Background note on S4C's commercial remit and income generation powers

S4C is often asked why it does not do more to generate income from its content and archive. The answers to this and several other questions about S4C's commercial remit and income generation powers relate in part to the Communications Act 2003. These include the transfer of programme rights to the independent sector, a remit to create television programmes rather than relevant media content as well as restrictions on S4C's income generation powers.

This is why S4C called for the updating of the remit for its Welsh language public broadcasting services and its commercial remit to provide new digital services to cater for the audience's expectations across the UK and beyond, to further develop its own commercial income generation potential.

From 1996 to 2003 the statutory provisions governing S4C and Channel 4's commercial activities were broadly similar and enabled S4C to invest in a wide range of commercial activities in order to additional income and capital value for S4C – which in turn would be invested back in to S4C's public services.

Before Digital Switchover (DSO), S4C's analogue channel carried both S4C and Channel 4 content, generating advertising income of nearly £10m per annum for S4C at its peak. Following DSO, S4C no longer carried C4 output and its gross advertising income has fallen since then to approximately £1.5m per annum. To help counter this loss in income, S4C was given new commercial powers, originally in the Broadcasting Act 1996 and as subsequently amended in the Communications Act 2003 (the "2003 Act").

The amended power in s.206 of the 2003 Act enables S4C to undertake activities which are 'connected' (otherwise than merely in financial terms) to its public service activities and which are considered 'appropriate' for S4C to enter into. However, for S4C to exercise this power requires the approval of the Secretary of State in the form of an Order. This requires a statutory instrument to be passed by both Houses of Parliament. In practice, the timescale for seizing on commercial opportunities (especially those involving disruptive technologies or first-mover advantage), together with the confidential nature of discussions on commercial transactions, are normally incompatible with the process of obtaining an Order.

S4C has only sought an Order once under s.206, back in 2007/08, a process which took nearly five months to complete. Because of the timescale and processes involved with obtaining an Order, S4C has not exercised its wider commercial powers under s.206 since then and has had to rely on the narrower powers which S4C has as a public body. These powers are limited to providing S4C as a public service and carrying out anything which is 'incidental or conducive' to its public service activities. Neither Channel 4 nor BBC Worldwide are subject to a regime where the Secretary of State and Parliament are required to approve certain types of investment made with commercially generated funds.

S4C is discussing with the UK government how the independent review recommendation on its commercial powers can be implemented but we believe this can be achieved through a negative resolution order.

Rights

Before 2004, S4C owned the rights to programmes it commissioned from the independent sector and was able to exploit them after broadcast – through sales, videos etc. In 2004, in line with industry changes derived from the Communications Act 2003, rights transferred to the independent company making the programmes, with S4C securing a package of rights for each programme. Unless there is a specific investment from S4C as with Y Gwyll/Hinterland for example, any monetisation or sales beyond the basic rights package secured by S4C lies with the independent company, with S4C entitled to a 15% revenue share under its standard Terms of Trade. S4C's situation is different to that of the BBC where programmes made by BBC Studios can be exploited commercially by BBC Worldwide.

Whilst S4C would not seek to restore the transfer of programme ownership from the independent sector, S4C has encouraged companies to exploit their content and has worked to support the sector do this. S4C and the producers are also proactive in the work of gathering funds from joint productions to make programmes in the first place. Around £20 million of co-production funding has been secured to make programming that has appeared on S4C over the past five or six years, including distribution monies raised from distributors.

Agenda Item 3.5

Gynniad Genedlaethol Cymru / National Assembly for Wales

Pwyllgor Diwylliant, y Gymraeg a Chyfathrebu / The Culture, Welsh Language and Communications Committee

Ymchwiliad byr i oblygiadau ymadael â'r Undeb Ewropeaidd / Short inquiry into the implications of Brexit

CWLC(5) BREXIT14

Ymateb gan Llyfrgell Genedlaethol Cymru / Evidence from National Library Wales

The Potential Impact of Brexit on the National Library of Wales

The National Library of Wales has a long standing commitment to work internationally and has established several important partnerships with other research libraries, including those in the European Union. Brexit has the potential to impact negatively on these relationships, depending on the agreement reached with the EU. There are several core elements of service delivery which will be affected and the current position is outlined below. The Board of the National Library will be considering a situation report on the potential impact of Brexit at its next meeting in November 2018.

Loss of Funding Sources

The Library successfully developed a number of proposals to WEFO for funding, including those with Welsh and EU partners. The Library was awarded £1.86M from the ERDF Convergence Programme in 2011 for its 'Digitisation For Business' project, which amongst other outputs, paid for additional mass digitisation of historic newspapers, the Library's most used digital resource.

Sector-specific Impact

Impact on Acquisitions

The National Library of Wales acquires published materials from locations in the EU to add to the national collections. Currently, 54% of NLW print subscriptions are from European suppliers (76 out of 139). The Library's spend on print subscriptions is around £10K per annum. NLW also purchases monographs from Europe up to around 10,000 euros per year. New customs duties, costs or import barriers could potentially affect the ability to collect relevant content.

Electronic Subscriptions

Although existing contracts are with UK subsidiaries, most suppliers of electronic subscriptions are headquartered outside the UK. Brexit could introduce tariff and other costs into the companies' supply chain, increasing costs. The Library's 2018-19 budget for electronic subscriptions is £140,000. NLW also manages the procurement of electronic subscriptions for Wales' local public library sector, through the Welsh Libraries/Llyfrgelloedd Cymru service. The contract value of which for 2018-19 was £175,000.

Impact on Managing Copyright

There are risks to the Library's services from changes to copyright law. The guidance entitled 'Copyright if there's no Brexit deal Guidance' issued on 24 September 2018, by the UK government plans to remove altogether the orphan works copyright exception from UK legislation in the event of a deal not being agreed with the EU. This is likely to impose new restrictions on digitisation and access

to the Library's collections which would impact on the ability of users to access digital content in the future.

Impact on Strategic International Relationships

The Library is part of an active international heritage and cultural community and has well established relationships with other national research institutions globally. In the context of European relationships, the Library has loaned material e.g. early photographic albums owned by Mary Dillwyn and Dillwyn Llywelyn were exhibited in the Musee de l'Orangerie, Paris in 2015 and in 2000, a letter written by Owain Glyndwr to the French king in 1404 at Pennal was loaned from the Archives Nationales, Paris. If there were no agreement on the loan of cultural items, this would limit the Library's ability to borrow and loan items internationally.

There would also be risks to the physical security of high value unique items if delays were introduced at border control leading to significantly higher costs because of higher duties or additional agents' fees for arranging licencing and meeting new regulatory requirements.

Opportunity impact on the Library

Participation in International Collaborative Projects

The National Library of Wales has benefited from collaboration with many UK and international partners via European Projects. Among the most notable examples were a series of Europeana projects: Europeana Travel (2009-2011), Europeana Libraries (2011-2012), Europeana Cloud (2013-2016) and the Rise of Literacy (2017-2019). Europeana is Europe's digital cultural platform, and NLW is the only institution in Wales contributing to the platform. Through the Library's contribution, the history and culture of Wales is presented side-by-side with millions of other items from all over Europe. NLW is a member of the Europeana Impact Taskforce, forming a methodology for planning and measuring the effect of culture and heritage sector activities on all aspects of society and economy.

NLW also participated in an ESF funded network called NeDiMAH: Network of Digital Methods in the Arts and Humanities.

The uncertainty regarding the future relationship between the UK and the EU will inevitably result in a potential loss for NLW of the benefits of participating in such projects, in particular the:

- sharing of expertise especially in specialist fields such as curation, metadata and digital content technology
- access to funding (since 2012, NLW has received over £330,000 from EU cultural programmes)
- enhanced profile for Welsh national collections and projection of 'soft power' highlighting Wales' unique heritage and culture

Participation by Staff

Many of these collaborative projects were facilitated by regular participation of NLW staff in events hosted in EU countries. Increased barriers (cost or administrative) to such travel poses a risk to the Library's ability to continue participation in such collaborative work. This is true for wider international collaboration and knowledge sharing which is facilitated through events held in the EU.

Overseas tourism

The Library benefits from a steady stream of overseas visitors, especially in the summer months, as well as academic tourism where visiting groups and scholars visit to use the collections. Visitor numbers may decrease as a result of Brexit, if travel to the UK is made, or perceived to be, more difficult.

Staffing

The Library currently employs two EU citizens who have worked at the Library in skilled ICT roles for 6 and 10 years. It is the Library's understanding that the current position for staff members is that they will be required to apply for settled status in order for them to continue living and working in the UK after December 2020. The EU Settlement Scheme will be fully open by March 2019 and each employee will have to apply for the status by 30 June 2021. The Library is awaiting further guidance from the Welsh Government on this issue.

Potential Risks:

- A risk to the welfare and wellbeing of EU national staff due to uncertainty and stress.
- A potential loss of skilled staff members who are EU nationals if they chose to return to their home country.
- Future recruitment and retention difficulties in key areas such as IT, where skills are in high demand. According the Department of Exiting the EU's ICT Sectoral Analysis of December 2017, of the 1.5 million UK digital sector jobs, 6.7% were EU nationals and a further 6.5% were non-EU nationals. There is a risk that the pool of skilled workers could shrink, driving up demand in the sector and increasing the difficulty the Library is already facing in recruiting and retaining sufficient skilled ICT staff to deliver its digital strategy.

Financial Impact

There are several key potential Brexit impacts relating to financial issues which raise both short and long term risks for management and service delivery.

Short term

- Any decrease in Welsh Government funding from the UK government has the potential to

affect existing levels of annual grant funding for delivering the Library's core services. Any weakening in the value of the pound Sterling after Brexit will increase costs for the Library at a time when the public finances are depressed.

- The Library procures items and services across the EU and beyond. Changes in UK trade terms with both the EU and the rest of the World are likely to introduce costs, either direct tariffs or increased supply-chain costs. The Library has number of services (ICT cloud services, support and maintenance) contracted directly with non-UK suppliers or UK subsidiaries of non-UK suppliers.
- Tariffs on services would introduce new costs, either directly borne by the Library or likely passed on in part or whole by subsidiary companies. Sterling changes will also affect service contracts.

Potential Impact on Existing Costs

	£'000
Staff costs	9,471
Depreciation	1,316
Other direct costs	2,848
Total	13,635

Staff Costs

- There is a risk of long term sensitivity in relation to employers NIC if the UK government is required to increase taxation to balance the public finances.
- There is a risk of a potential negative impact on 31st March 2019 of an actuarial valuation of the Library's pension scheme and a subsequent impact on the employer contribution rate and deficit funding.

Depreciation

- There is a limited risk or sensitivity in relation to depreciation costs.

Other Direct Costs

- Major items of expenditure within other direct costs include utilities (gas, electricity and water), estate costs (cost of building and grounds maintenance), ICT supplies and services (including subscriptions and service contracts). Further analysis will be undertaken to assess the sensitivity of these different cost areas to changes in the cost of Sterling and increased import costs.

Longer term

- An increase in the rate of inflation and or interest rates could depress equity values which would impact on financial position of the Library's pension fund and charitable funds.
- if Britain leaves the EEA with tariffs applied on imports, sectors with strongly controlled distribution channels, such as enterprise ICT hardware and software suppliers, mechanical plant suppliers, this may raise prices in the smaller UK market knowing that customers cannot efficiently (and possibly legally) source the product from the larger EEA market.